

**UNIVERSITATEA "ALEXANDRU IOAN CUZA" din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță**

**CURENTE ȘI ORIENTĂRI ACTUALE
ÎN ISTORIOGRAFIE**

**Autor și Titular :
Conf.univ.dr. Ovidiu-Ștefan BURUIANĂ**

**ANUL III
SEMESTRUL I
2016-2017**

Introducere

1. **Domeniul de referință al disciplinei.** Ce înseamnă a discuta despre *Curente și orientări actuale în istoriografie*. Sursele domeniului. Bibliografia.
2. **Obiective** disciplinei în raport cu aspectul didactic al cursului.

1. *Cum este posibilă și mai ales ce este cunoașterea istorică ?* Cum știm ceea ce știm despre trecut ? Cum ne raportăm la acest trecut ?

Sunt întrebări fundamentale care structurează domeniul numit *istorie*, ca reflectare conștientă și profesionistă asupra faptelor produse într-un orizont de timp. În mod evident, istoricul nu descrie exhaustiv trecutul, el nu poate realiza un inventar complet al faptelor sale; nu are posibilitatea unei cunoașteri integrale a acestui trecut. Accesul la ceea ce s-a întâmplat este posibil doar mediat prin urmele indivizilor (documente, mărturii). Noi nu posedăm decât reprezentări ale trecutului, de la care construim o narațiune proprie (adeseori ridicată la rang de *explicație*), pentru ca cititorul să-și poată reprezenta civilizația pe baza unor date presupuse drept „adevărate”. Contextul scriiturii și lecturii este oferit de cultura proprie sau de educație etc., pentru că istoriografia este consubstanțială cu istoria, iar un discurs construit atemporal, aistoric, este imposibil: istoricul se adresează, prin reconstituirea sa, unui anumit public, are anumite obiective în raport cu acesta, vrea adeseori să demonstreze ceva. În trecutul recent, s-a dovedit faptul că istoricul (și discursul istoric) nu este imun la „sirenele” politicianului, iar demersul său poate sluji cauze diverse. Concepută ca oferind identitate unei comunități pe relația cu propria ei formare, structurând acea comunitate prin valorile și virtuțile pe care le vehiculează, trecutul și istoria au fost supuse controlului. Într-unul din romanele celebre ale secolului al XX-lea, 1984 al lui George Orwell, lozinca centrală cu privire la utopia pe care o trăiau oamenii lumii imaginate de autorul britanic (cu referire directă însă la spațiul totalitarismului de stânga, dar și de dreapta, cărora le-a contemporan) era că *Cine controlează trecutul, controlează viitorul*. Dincolo de relația de adevăr pe care o stabilește cu faptele petrecute, „cunoașterea” trecutului (și popularizarea aceluia discurs) oferă legitimitate cuiva (individ, instituție, țară etc.).

Ecuția *reprezentare – dezinteresare – maximum de obiectivitate* trebuie însă să domine, deontologic, istoricul în propria întreprindere de reconstituire a trecutului. Totodată, este important să înțelegem că „istoria”, ca reflectare a trecutului, este pluralistă ca interpretare,

acest trecut unic putând fi privit din diverse unghiuri, depinzând de subiectivitatea istoricului, de mediul în care el s-a format, de publicul căruia el se adresează. De aici însă și marea actualitate a acestei discipline academice. Istoricul se află în fața regândirii permanente a domeniului său de cunoaștere; el interoghează mereu trecutul, încercând să-și valideze răspunsurile prin metodă; metoda de cercetare este cea care conferă credibilitatea discursului istoric, îl face credibil pentru ceilalți. **Adevărul istoric este garantat prin metodă.**

2. Din această perspectivă epistemologică, este necesară studierea diverselor curente și școli care au propus metode și perspective de inventariere a surselor, de analiză a trecutului. Acest curs își propune o incursiune în modul în care s-a discutat / scris despre trecut, de la mijlocul secolului XIX până la sfârșitul anilor '90 ai secolului trecut. Nu este un repertoriu al orientărilor istoriografice din această perioadă, ci mai mult o punere în discuție a unor momente din reflecția metodologică asupra istoriei.

- a. **Moștenirea secolul XIX** (romantism, pozitivism, marxism).
- b. **Școala metodică din Franța**, adeseori desemnată drept „pozitivistă”, structurată în cepând cu apariția, în 1876, a „Revue historique”, coordonată de Gabriel Monod și Ernest Lavisse (ulterior de Ch. Langlois și Ch. Seignobos).
- c. **Școala critică** din istoriografia românească din anii sfârșitului de secol XIX și prima parte a secolului XX, ca formă de conexiune a reflecției românești în domeniu cu anumite orientări occidentale. Este, în fapt, o discuție asupra istoriografiei române moderne
- d. **Curentul de la Annales**; dezvoltat mai ales, în mediul francez, de după primul război mondial, având ca punct de reper apariția revistei *Annales* în 1929, ca o reacție împotriva dominației pozitivistice; Lucien Febvre, cu *Combats pour l'histoire*, și Marc Bloch, cu *Apologie pour l'histoire ou Le metier de l'historien*, Fernand Braudel etc. fiind numele majore ale noii tendințe.
- e. **Istoria nouă**, aflată în continuarea curentului de la *Annales*, plecând de la o lucrare editată de J. Le Goff, împreună cu Roger Chartier, *La Nouvelle Histoire* și care a repus în discuție metodele celor grupați în jurul „Analelor”.
- f. **Istoria politică** și revenirea ei ca demers legitim de cunoaștere a trecutului; contextul repunerii în discuție a istoriei politice, modalitatea revenirii; discuția noastră are la bază un demers-apel al lui Rene Remond din anii '70-'80; dar eseul lui J. Le Goff din *Imaginarul medieval, Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei ?*

- g. **Marxismul și istoria**, inevitabil discuția noastră pleacă de la Marx și de la modul în care el a privilegiat și absolutizat o anumită abordare a trecutului; în partea a doua a cursului, să discutăm despre istoriografia marxistă la noi
- h. **Karl R. Popper** și deconstruirea marxismului ca sistem de interpretare a trecutului.
- i. **Structuralismul**: cel care în anii '60 a avut o dominație extraordinară asupra științelor sociale în mediul occidental, plecând de la reconsiderarea faptului uman ca o practică, elementele din societate având sens doar unele în raport cu altele și în raport cu întregul.
- j. **Michel Foucault**, cel despre care Paul Veyne afirma că este istoricul pe deplin pozitivist, istoricul împlinit / și perspectiva lui asupra modernității.

Observații. Aceste școli nu se află în succesiune, demersul lor fiind uneori paralel sau complementar. Mai mult, este greu să vorbim de școli, chiar dacă există, desigur, o anumită unitate. Finalmente, doar în manieră retrospectivă putem încadra istorici și opere într-o anumită direcție, în funcție de ceea ce au privilegiat ca înțelegere a domeniului, de la o anumită similitudine a concepției și a metodei.

Maniera de prezentare are o finalitate didactică. Fiecare capitol va urmări, nu însă mecanic, câteva elemente: a. *modul în care un curent istoriografic se constituie prin delimitare*; b. *concepție – program (ce propune ca inovație în domeniu) / metoda de ajungere la adevăr*; c. *reprezentanți*; d. *critica respectivului curent*.

Sursele acestui curs sunt diverse, lucrările de reflecție asupra domeniului fiind completate de operele istorice propriu zise sau teorie a istoriei (vezi *Bibliografia sumară* de la finalul acestui text). Selecția a avut mai curând în vedere pe de o parte relevanța lucrărilor pentru domeniul în discuție (unele sinteze menționate), pe de altă parte, accesibilitatea acestor lucrări.

I. ȘCOALA METODICĂ ÎN FRANȚA

1. *Moștenirea secolului al XIX-lea. Romantism și pozitivism.*
2. *Gabriel Monod și „La Revue Historique”. Obiectivitatea.*
3. *Metodologie. Strategii de impunere în societate. Instituționalizarea școlii metodice.*

1. Moștenirea secolului al XIX-lea.

Secolul al XIX-lea este considerat „secolul istoriei”. Istoria devenea „cartea de căpătâi a neamului”. Mai multe considerații au concurat pentru o asemenea caracterizare, o formulă totuși ambiguă. Prima ține de faptul că secolul XIX este totodată unul al națiunilor, iar istoria a fost convocată să confere individualitate și identitate unor comunități, altfel dificil de definit. Istoria este criteriu identitar, ea legitimează aspirații și atitudini, construcții de societate. În mod autonom, dar nu independent de factorul politic, mai ales în spațiul german, *istoria* s-a metamorfozat în disciplină, *magistra vitae*. A obținut „loc de cetate”, în condițiile primatului metodelor științifice (mai precis din științele exacte). Instituționalizarea acestui fenomen a avut loc la întretăierea a două curente de gândire privind societatea: **romantismul și pozitivismul**.

a. Romanticismul

Romantismul este, ca și curent, o reacție la clasicismul promovat de umaniști sau de iluminiști în secolele anterioare. Aceștia privilegiau forma textului și explicația sobră, iar zona de interes din trecut era reprezentată de nobilime și de creștinism, ca tipuri eterne. Romanticii au deplasat accentul pe trăire (*istoria ca trăire*), factorul emoțional luând locul celui rațional. Imaginația, sensibilitatea și subiectivitatea au înlocuit adeseori analiza critică; ruinele pentru care romanticii au un cult erau mai importante decât povestirea și analiza acelor vestigii. Pentru romantici, istoria nu se diferențiază de demersul literar, ea nu are autonomie în ordinea cunoașterii (sub raportul metodelor sau surselor). Trecutul este pentru ei foarte aproape, tangibil și utilizabil prin urmare. Acest strâns raport are un scop politic, care era *ridicarea propriei națiuni*. Romanticii sunt obsedați de „**poporul mistic**”, de **sufletul poporului**. Pentru ei, culoarea locală, viața internă a colectivității naționale, prima, ei dorind să reînvie, să resuscite trecutul ca imbold pentru prezent. Personajele și evenimentele sunt personificate în scopul de a arăta măreția trecutului în raport cu prezentul nefericit. Scrierile lor sunt pline de viață, ei trăiesc efectiv și afectiv evenimentele, sunt combatanți; nu doar își reprezintă trecutul, ci cititorul era convocat să participe, nu doar să-și imagineze. Cazul Jules Michelet (*Istoria Franței, Istoria revoluției*) sau, la noi, Nicolae Bălcescu *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*). „Istoria este eroică”. Dar în Franța, a existat și nuanțarea acestui mod de a recepta trecutul: François Guizot (*Istoria civilizației în Europa, Istoria civilizației în Franța*), Adolphe Thiers (*Istoria Revoluției franceze, Istoria Consulatului și Imperiului*), Augustin Thierry, Edgar Quinet au dorit să realizeze nu o simplă povestire a evenimentelor, ci și o încercare de explicare mai riguroasă.

În spațiul german, propensiunea științifică (dinspre științele exacte) a determinat preocuparea pentru cunoașterea totală a trecutului. Este cazul lui Leopold von Ranke interesat de erudiție, dar și de metodă, pentru *a descrie evenimentele așa cum au fost*, fără a le da un sens. În strânsă legătură cu edificarea națiunii germane, în a doua jumătate a secolului, scrierea despre trecut a fost instituționalizată de noile state. J. G. Droysen este considerat ca fiind cel care creează „istoriografia prusiană”, preocupată de subiecte care merg de la elenism până la formarea statului prusac, dar care a alunecat spre geopolitică și spre problema „spațiului vital” (al națiunii germane); Heynrich von Sybel, cu *Istoria epocii revoluționare și Fondarea Imperiului german de către Wilhelm I*, sau Heirich von Tritzschke, *Istoria germană în secolul al XIX-lea* sunt alți reprezentanți ai tendințelor istoriografice din spațiul german. Însă istoriografia germană a renunțat la teoretizări specifice romantismului și și-a orientat cercetarea spre empirism și spre metodologia concretă a cercetării; metoda are prioritate față de formă, cazul Theodore Mommsen și interesul pentru istoria romană, cu primatul erudiției, spre deosebire de Franța, unde preocuparea pentru concepție se face în dauna metodei (Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America și Vechiul Regim și Revoluția*).

b. Pozitivismul

În contact cu științele naturii, mulți gânditori ai trecutului au respins filosofia și literatura ca reprezentare teoretică generalizată a lumii; ei au postulat necesitatea limitării stricte la faptele „pozitive”, cele confirmate de experiență; prin urmare, ei au fost preocupați pentru **descrierea și sistematizarea faptelor observabile**.

Auguste Comte, în *Curs de filozofie pozitivă*, este cel care afirmă posibilitatea cunoașterii științifice a istoriei; pentru el însă, istoria trebuia să aibă drept obiectiv cercetarea legilor care prezidau la dezvoltarea socială a speciei umane; după Comte, fenomenul istoric prezenta regularități și constante, asemănătoare celor din științele naturii, fiind necesară neglijarea faptelor excepționale. Un istoric precum Foustel de Coulanges (*La cite antique; Istoria instituțiilor politice ale vechii Franțe*) sau, în Marea Britanie, H. Th. Buckle (*Istoria civilizației engleze*) afirmau existența legilor în istorie și posibilitatea descoperirii lor. După Foustel de Coulanges, istoria nu era o artă, ci o știință pură. Aproximarea dintre istorie și știință pare să stabilească, conform pozitiviștilor scopul istoricilor la cercetarea științifică a evoluției istorice, cu alte cuvinte, la cercetarea a ceea ce putea fi cunoscut „pozitiv”, pe baza documentelor. Acest aspect a însemnat un câștig în profunzime pentru istorici, dar a limitat orizontul lor. În Germania, Karl Lamprecht (cu *Istoria Germaniei*, 12 volume), a pus accentul pe erudiție, dar a fost, totodată, adeptul unei interpretări mai largi a faptelor din trecut. El a fost însă orientat spre legitatea în istorie, definibilă prin tipuri de civilizație.

În cadrul istoricilor pozitiviști și-a făcut loc o anumită frustrare, deoarece cunoașterea exhaustivă a surselor conducea invariabil la limitarea cercetărilor istoricului la o perioadă anumită; prin critica riguroasă a documentelor, el pierdea dimensiunea esențială a pozitivismului, cea a găsirii legilor de evoluție.

Oricum, la sfârșitul secolului XIX, și sub presiunea marxismului, tot mai mulți intelectuali au acceptat istoria drept știință. Cei mai mulți istorici s-au complăcut acestei plasări a istoriei în domeniul științelor ca pe o modalitate de a omologa propriul lor domeniu ca unul academic, de a-l înscrie între cele acceptate de societate, investite cu un mare grad de adevăr, de epistemologie, de cunoaștere.

Moștenirea secolului al XIX-lea este astfel dublă: istoria ca domeniu de cercetare se împărtășește de primatul științific, raționalist, al epocii și de cel național, care validează interesat istoria între formele cunoașterii. Strategiile de impunere ale disciplinei din secolul XX au avut în vedere cele două aspecte.

2. Școala metodică în Franța.

S-a dezvoltat în strânsă legătură cu influențele venite dinspre mediul cultural și universitar german, dar și cu evoluțiile publice din Franța celei de a treia Republici. Curentul dezvoltat în jurul proiectului lui Gabriel Monod a însemnat despărțirea de modul de a reflecta trecutul promovat de romantici. Plecând de la o afirmație a corifeului acestui curent, Gabriel Monod, potrivit căreia „istoria este o știință pozitivă” („l’Histoire est un science positive”), în sens de știință întemeiată pe document și pe examenul riguros al faptelor, această școală a fost desemnată abuziv drept „pozitivistă”. Ca o observație generală, această „școală” a fost una din multele asemănătoare din diferite spații istoriografice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Concepția asupra istoriei promovată de acest curent istoriografic poate fi discutată din perspectiva a două texte fundamentale: **a. programul „Revistei istorice”** (*La Revue historique*) din 1876, un manifest scris de Gabriel Monod și **b. ghidul pentru uzul studenților** publicat în 1898 de Charles Victor Langlois și Charles Soignobos (amândoi profesori la Sorbona și membri ai Institutului), *Introduction aux études historiques* (*Introducere în studiul istoriei*). Plecând de la ghidul studentesc, Soignobos a publicat ulterior, în 1901, *La méthode historiques appliquée aux sciences sociales*, o adevărată „legislație” a muncii istoricului; la întretărirea secolelor XIX și XX, cei doi istorici defineau regulile disciplinei, contribuind astfel major la profesionalizare muncii istoricului.

a. Gabriel Monod, împreună cu E. Lavisse, A. Rambaud sau Pierre Guiraud, este cel care pune bazele unei *discipline* a istoriei în Franța. El recunoștea avansul istoricilor germani în materie de metodă, cu Niebuhr, Mommsen sau Ranke (care publicaseră texte, colecții etc.), estimând că istoriografia în Franța era la început. Textul publicat în 1876 pleacă de la necesitatea cercetării istorice independente de speculația filosofică; ceea ce îi putea conferi obiectivitate absolută în domeniul istoriei; *Istoria științifică* preconizată de Monod refuza teologia istoriei și filosofia istoriei.

„A rămâne independenți de orice opinie politică și religioasă”, spune Monod în preambulul manifestului. „Istoria poate fi studiată prin ea însăși și fără să se preocupe de concluziile ce pot fi trase în favoarea sau împotriva uneia sau alteia din credințe.

El recunoștea faptul că „părerile personale influențează întotdeauna într-o oarecare măsură modul în care se studiază, se observă și în care se judecă faptele și oamenii. Dar trebuie să ne străduim să îndepărtăm aceste cauze de prejudecată și eroare, pentru a nu judeca evenimentele și personajele decât prin ele însele”. Opiniile și aprecierile divergente erau admise cu condiția ca ele să fie bazate pe probe serios discutate și pe fapte și să nu fie simple afirmații. „Revista noastră va fi o culegere de știință pozitivă și discuție liberă, dar se va limita la domeniul faptelor și va rămâne închisă teoriilor politice sau filosofice”.

Unitatea revistei era dată de perspectiva strict științifică. Simpatia respectuoasă, (istoricul simte miile de legături care îl leagă de strămoși”), dar independentă, față de trecut era singura care să conducă la studiul istoric imparțial și empatic. *Rolul istoricului constă înainte de toate în a înțelege și a explica, nu a lăuda și a condamna.* În acest fel, „istoria, fără să-și propună alt scop și altă finalitate decât profitul ce decurge din adevăr”, lucra într-o manieră secretă și sigură pentru marea Patriei și pentru progresul speciei umane în același timp”. Ruptura epistemologică importantă este una de **metodă**: dezideratul de a studia doar cauzele evenimentelor, fără a o însoți analiza de un mesaj.

Revista „La Revue...” a avut un impact mare în Franța, deși era adresată profesioniștilor, cu alte cuvinte unui cerc restrâns de profesori, arhiviști, bibliotecari. **Acolo se scria istoria adevărată.** Monod a exercitat între 1880 și 1900 un adevărat *magister* asupra profesiei istorice în Franța: singur director la *La Revue...*, profesor la ENS / Școala Normală Superioară (École Normale Supérieure), director al secțiunii a patra de la EPHE (École Pratique des Hautes Études), responsabil cu diverse comisii universitare și societăți savante.

b. Dacă acest text nu ne spune foarte mult, decât sub raportul unei filosofii a istoriei, cel de-al doilea, un ghid pentru studenți elaborat de cei doi profesori de la Sorbona (Ch. V.

Langlois, un medievist, redactase o lucrare asupra Inchiziției și o alta asupra ducilor de Bretania; Ch. *Soignobos*, este un istoric al modernității, preocupat de istoria Europei în secolul al XIX-lea) stabilea normele cercetării istorice. Ruptura era radicală, istoria îndepărtându-se brutal de providențialismul creștin, de progresismul raționalist sau de finalismul marxist. Propriu științei, spuneau ei, este de a nu studia decât cauzele determinate

Istoria trebuia să fie punerea în operă a documentelor, stabilindu-se astfel o relație directă între subiect și obiect (istoric și document). *Documentul* semnifica ceea ce rămâne din trecut, palpabil și voluntar / scris: cărți, corespondență, manuscrise. Ceea ce a îngustat foarte mult cercetarea și a orientat disciplina spre istoria politică.

Tehnicile riguroase erau cele care confereau valoare operelor istorice și le confereau gradul de adevăr: 1. inventarierea surselor, 2. critica documentelor, 3. organizarea sarcinilor.

Operațiunile prin care se putea ajunge la o operă istorică erau stabilite cu precizie: 1. mai întâi **inventarierea materialului documentar disponibil**, urmată de anumite

2. **operații analitice** / critica *externă* (de erudiție: cu data, locul găsirii documentului, dacă este original sau nu, dacă este copie, fals, alte elemente de reper) și *internă* (hermeneutică: ce a vrut să zică acel document, analiza condițiilor de emiteră a lui, critica negativă, prin controlarea a celor spuse de autor) a documentelor și

3. **operații sintetice** / compararea documentelor și confirmarea unui fapt particular, regruparea faptelor individuale în cadrul general, în funcție de condițiile naturale (geografice), producția materială, grupuri sociale și instituțiile politice unei perioade, zone; legarea faptelor (rațiune prin deducție); ajungerea la generalizare.

Se încerca și o diviziune a muncii (așa numita *instituție a mandarinatului universitar*). În prima etapă, experții (arhiviști, bibliotecari), prin tehnici de erudiție, trebuiau să editeze manuscrisele, documente. În etapa a doua, tinerii cercetători urmau să realizeze analize limitate asupra unui fapt istoric etc.; în următoarea etapă, istoricii nocivi realizau monografiile (orașe, regiuni, personalități etc.), iar în faza finală, istoricii recunoscuți, ajungeau să facă construcțiile generale.

Urmare a demersurilor întreprinse de reprezentanții școlii metodice, dar trebuie spus era o tendință din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a ajuns la **profesionalizarea muncii istoricului**; istoricul, sau ceea ce denumim noi istorici, care până atunci avea multiple preocupări, devine autonom în societate; există și opusul acestui fapt, în sensul constrângerii și limitării pe care o resimte istoricul. Dar la sfârșitul secolului al XIX-lea, el își desfășoară activitatea într-un cadru instituționalizat. Istoria ca disciplină pătrunde în Universitate. Marii istorici sunt și profesori universitari. Până atunci, ea nu constituia un obiect distinct, ținând de

Litere (vezi cazul Facultăților românești). Trecutul era, astfel, intermediat; accentul era pus pe istoria universală, în căutarea unor modele, istoria națională fiind mai curând obiectul unor lecții de istorie universală. Acum, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, **profesorul de istorie** se impune nu mai la nivel academic, ci și în școală, unde disciplina lui are statut de *istorie națională* / învățământul gratuit și obligatoriu care caracterizează de astfel statul național, și istoria, ca disciplină, sunt chemate să dea individualitate națiunii. Istoricii școlii metodice / și cei asemănători lor din spațiul românesc sunt, astfel, editori de manuale și de programe școlare.

Învățarea istoriei la Universitate a devenit complexă: pentru a îndruma direct studenții, profesorul coboară de la Catedră / el nu mai este doar conferențiar, ci trebuie să-i învețe metoda pe ucenici; în consecință apar *seminariile*, ca ateliere de deprindere a metodei (a tehnicii riguroase), mai întâi în spațiul german, ulterior generalizându-se (la noi prin Dimitrie Onciul sau Ilie Minea, la București, respectiv Iași); pentru a răspunde noile cerințe, sunt create Institute speciale, cum a fost *École Pratique des Hautes Études*, pe lângă Sorbona, condus de Gabriel Monod, Ch.-V. Langlois, Ch. Seignobos (unde a studiat și Iorga, care a trecut apoi la Karl Lamprecht), dar și școli speciale pentru un singur domeniu al trecutului: școli de arhivistică (*École des Chartes*), de arheologie (de la Roma, unde erau prezente școlile istorice din Germania, Franța, Anglia, dar și România, prin Vasile Pârvan; de la Atena, de la Cairo). Istoria ca domeniu al cercetării are un loc tot mai important în cadrul Academiei, prin **secția istorică**.

Impunerea unor reviste specializate în domeniul istoriei, cu valorificarea promptă a unor studii parțiale și care prezintă ultimele noutăți (*Revue historique*, *Historische Zeitschrift*, creată în 1859, de Sybel; *Revista storica italiana*, în 1884, *English Historical Review*, 1886, *American Historical Review*, 1896). Congresele de istorie, naționale și internaționale, care reunesc „specialiștii” în problemele trecutului. Apar instrumente de lucru adecvate, prin publicarea de documente, de izvoare sau de bibliografii (Th. Mommsen, cu *Corpus Inscriptionum Latinorum*, în 1862, G. H. Pertz cu *Monumenta Germaniae Historica*, colecția *Martens* pe istorie diplomatică, de convenții și tratate, sub egida ministerului afacerilor externe). Apariția marilor sinteze naționale (Xenopol, Iorga etc.); sinteza națională și cea universală este de altfel perspectiva pe care o îmbrățișează istoricii acestei direcții; apar marile lucrări și colecții în domeniu: Louis Halphen, Philippe Sagnac, *Peuples et civilisations*, Ernest Lavisse și Rambaud, *Histoire generale de quatrieme siècles à nos jours* (Xenopol pentru partea românească); *Cambridge Modern History* etc.

Istoria politică a fost privilegiată (la care s-au adăugat capitole privind literatura, artele și știința, nereușindu-se adeseori mai mult decât o înșiruire a realizărilor), ceea ce a determinat finalmente o alunecare spre problemele societăților contemporane și spre lecții de morală și de politică; istoricii școlii metodice au fost în mare măsură legați de etosul național, de evoluția mitică a colectivității. În Franța, ei au fost istoricii celui de-a treia Republici și au creat mitul Revoluției franceze (Alphonse Aulard, Albert Mathiez), cu sărbătorirea exemplară a momentului 14 iulie. Maniera lor de a scrie istoria a dominat cercetarea trecutului până spre 1940.

Scurtă biografie:

Gabriel Monod (Jean-Jacques), 1844-1912:

Socotit „patriarhul istoriografiei franceze”, Gabriel Monod a fost cel care a introdus în Franța metodologia istoriografiei germane și sistemul de seminarii. Studiase, de altfel, la Göttingen și Berlin (cu Georg Waitz). Carieră ascendentă din perspectivă academică după ce devine lector la École Normale Supérieure din Paris, în 1880, și ulterior la Collège de France. Singur director la *La Revue...*, profesor la ENS / Școala Normală Superioară (École Normale Supérieure), director al secțiunii a patra de la EPHE (École Pratique des Hautes Études), responsabil cu diverse comisii universitare și societăți savante. Una din lucrările lui importante a fost *Études critiques sur les sources de l'histoire de France* (1898).

Temă de control: Citiți următorul text și comentați-l din perspectiva obiectivității istorice. Stabiliți caracteristicile *obiectivității istorice*, așa cum transpar ele din acest manifest și faceți o comparație cu romantismul istoric.

Gabriel Monod, *Les principes de “La Revue historiques”*

„Pretindem să rămânem independenți de orice opinie politică și religioasă, iar lista oamenilor eminenți care au binevoit să susțină « Revista » dovedește că ei cred acest program realizabil. Ei sunt departe de a recunoaște toți aceleași doctrine în politică și religie, dar sunt de acord cu noi că istoria poate fi studiată prin ea însăși și fără să se preocupe de concluziile ce pot fi trase în favoarea sau împotriva uneia sau alteia din credințe. Fără îndoială, părerile personale influențează întotdeauna într-o oarecare măsură modul în care se studiază, se observă și în care se judecă faptele și oamenii. Dar trebuie să ne străduim să îndepărtăm aceste cauze de prejudecată și eroare, pentru a nu judeca evenimentele și personajele decât prin ele însele. Aditem de altfel, opinii și aprecieri divergente, cu condiția ca ele să fie bazate pe probe serios discutate și pe fapte și să nu fie

simple afirmații. Revista noastră va fi o culegere de știință pozitivă și discuție liberă, dar se va limita la domeniul faptelor și va rămâne închisă teoriilor politice sau filosofice.

Nu vom lua deci nici un drapel; nu vom practica nici un credo dogmatic; nu ne vom înrola în rândurile nici unui partid; ceea ce nu înseamnă că Revista noastră va un «Babel» în care toate opiniile se vor manifesta. Perspectiva strict științifică în care ne plasăm va ajunge pentru a da cererii noastre unitate de ton și caracter. Toți cei care împărtășesc acest punct de vedere încearcă față de trecut un același sentiment: o simpatie respectuoasă dar independentă. În consecință, istoricul nu poate să înțeleagă trecutul fără o asemenea simpatie, fără a uita propriile sentimente, propriile idei, pentru a se apropia un moment de acei oameni de altădată, fără a se pune în locul lor, fără a judeca faptele decât în mediul în care s-au produs. În același timp, el abordează trecutul cu un sentiment de respect, pentru că el simte cel mai bine miile de legături ce ne unesc de strămoși; el știe că viața noastră e formată dintr-a lor, virtuțile și viciile noastre din acțiunile lor bune și rele, că suntem solidari cu unele și cu altele. Există ceva filial în respectul cu care le încearcă să pătrundă în sufletul lor; el se consideră depozitarul tradițiilor poporului său și ale umanității.

În același timp, istoricul conservă totuși independența perfectă a spiritului său și nu renunță cu nimic la drepturile sale de critic și judecător. Tradițiile antice se compun din elementele cele mai diverse, sunt rodul unei succesiuni de perioade diferite, chiar de revoluții care fiecare la timpul și la rândul său au avut toate legitimitatea și utilitatea lor relative. Istoricul nu se face apărătorul unora împotriva altora; el nu pretinde să anuleze unele fapte din memoria oamenilor pentru a da altora un loc nemeritat. El încearcă să deosebească rațiunile lor, să le definească caracterul, să le determine rezultatele în dezvoltarea generală a istoriei. El nu face procesul Monarhiei în numele Feudalității, nici al lui '89 în numele Monarhiei. El arată legăturile necesare ce unesc Revoluția de Vechiul Regim, Vechiul Regim de Evul Mediu, Evul Mediu de Antichitate, notând fără îndoială greșelile comise și care e bine să fie cunoscute pentru a evita repetarea lor, dar amintindu-și mereu că rolul său constă înaintea de toate în a înțelege și a explica, nu a lăuda și a condamna.

Epoca noastră, mai mult decât oricare alta, e potrivită pentru acest studiu imparțial și empatic al trecutului. Revoluțiile care au zguduit și bulversat lumea modernă au făcut să dispară din suflete respectele superstițioase și venerațiile oarbe dar au făcut să se înțeleagă, în același timp, tot ce un popor pierde din forță și vitalitatea când se rupe violent de trecut. În ceea ce privește în special Franța, evenimente dureroase ce au creat în Patria noastră partide ostile care se leagă fiecare unei tradiții istorice speciale și acelea care mai recent au mutilat unitatea națională, lent creată în secole, ne obligă să trezim în sufletul națiunii conștiința ei însăși prin cunoașterea aprofundată a istoriei sale. Doar așa pot înțelege toți legătura logica dintre perioadele dezvoltării țării noastre și chiar dintre revoluțiile sale; doar așa se vor simți urmașii aceluiași pământ, copiii aceleiași rase, nerenunțând la nici o parte din moștenirea paternă, se vor simți toți fiii vechii Franțe și, în același timp, cetățeni de același rang ai Franței moderne.

Iată de ce istoria, fără să-și propună alt scop și altă finalitate decât profitul ce decurge din adevăr, lucrează într-o manieră secretă și sigură pentru măreția Patriei și pentru progresul speciei umane în același timp”.

[“La Revue historique”, N° 258, Avril-Juin 1976, p. 322-324, Extraits (Reprise du Texte original du Manifeste de 1876: G. Monod, *Du progrès des études historiques en France*)].

Jules Michelet, *Luarea Bastiliei (14 iulie 1789)*

Pe 13 iulie, Parisul nu se gândea decât să se apere. Pe 14, atacă el.

În seara zilei de 13, mai șovăia încă, dar dimineața a spulberat orice ezitare. Seara poporul era neliniștit, mânia izbucnea la voia întâmplării. Dimineața s-a arătat luminoasă, plină de-o mare seninătate.

Un gând a încolțit în Paris o dată cu venirea zilei, și toți au fost atinși de raza lui. Mințile au fost luminate de-același gând, inimile au auzit același glas: „Du-te și o să cucerești Bastilia !”

Era un lucru cu neputință, necugetat, ciudat să fie rostit...Dar oamenii au crezut cu toții. Și așa s-a întâmplat (...)

Atacul Bastiliei n-a fost deloc o măsură înțeleaptă. Ci un act de credință.

Nimeni nu l-a propus. Dar toți l-au crezut de cuviință și toți au acționat. De-a lungul străzilor, al cheiurilor, pădurilor și bulevardelor, mulțimea striga mulțimii: „La Bastilia! La Bastilia!”. Iar în sunetul clopotului care bătea alarma, toți au auzit „La Bastilia !” (...)

Bătrânii care au avut fericirea și nenorocirea să vadă tot ce s-a săvârșit în această jumătate de veac unică, în care veacurile par a sta îngrămădite unele peste altele, spun că toate actele mărețe care au urmat apoi, de însemnătate națională, sub Republică și Imperiu, au avut totuși o însemnătate restrânsă, n-au mai fost într-atât de unanime, că singură ziua de 14 iulie a fost ziua poporului întreg. Să rămână așadar, ziua această măreață, să rămână una din sărbătorile eterne ale omenirii, nu numai pentru că a însemnat prima zi a Libertății, ci și pentru a fi fost cea mai înaltă zi a înțelegerii ! [...].

[Jules Michelet, *Istoria Revoluției. Scrieri alese*, vol. II, antologie, traducere și tabel cronologic de Angela Cișmaș, București, Editura Minerva, 1973, p. 71-73].

II. ȘCOALA CRITICĂ ÎN ROMÂNIA

- 1. Istoriografia română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*
- 2. Debuturile unei noi paradigme istoriografice. Școala critică*
- 3. Nicolae Iorga și istoriografia română. O perspectivă*

Singurul curs alocat total unei probleme istoriografice românești. Din mai multe motive mă opresc doar asupra școlii critice: în primul rând este cea mai structurată direcție de cercetare a trecutului din perspectivă românească, ceea ce Frank Kellogg denumea, în *O istoria a istoriografiei române, vârsta de aur a scrisului istoric la noi* (de la 1859 până la 1918, cu prelungiri între cele două războaie mondiale); în al doilea rând, este momentul debutului istoriografiei române, la modul instituțional; în mare măsură, istoria în spațiul românesc a rămas tributară manierei de a scrie definită și dezvoltată atunci; apoi pentru că este vorba de N. Iorga, poate cel mai mare istoric român, care mie personal nu îmi place

(pentru că este un istoric antiliberal și care a deturnat mult timp marile teme în istoriografia română; formulele sale au devenit repere absolute și mitizate; Iorga este marele mitograf al culturii române, în sensul creării de mituri). Dar impactul lui Iorga în istoriografia română, recunoașterea internațională de care s-a bucurat nu pot fi negate și trebuie analizate / chiar dacă le voi expedia mai curând în cele ce urmează.

1. Istoriografia română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Școala critică în evoluția istoriografiei române este un moment de ruptură, similar curentului metodic în Franța. De altfel, ea corespunde, în linii mari, școlii create de Gabriel Monod pe lângă „La Revue historiques”, reprezentând un moment de convergență între istoriografia românească și cea occidentală. Asemenea momente nu sunt numeroase și ele trebuie semnalate. Discutând de impunerea școlii critice la noi înțelegem debutul istoriografiei române în sensul profesionist (academic, științific). A fost „momentul maturității depline, al perfecte omologării cu istoriografia apuseană” (după Alexandru Zub). Dumitru Onciul, Ioan Bogdan (căruia Școala Critică, deși nu era istoric, îi datorează poate cel mai mult sub raport formativ), N. Iorga (greu de încadrat; George Călinescu nota că atunci „când răsare geniul, mor școlile”) și C. Giurescu au avut conștiința apartenenței la o profesie distinctă; ei au propus o schimbare radicală în raport cu scrierea trecutului.

În secolul al XIX-lea, istoriografia română legată de romantism în mare măsură. Deși un B.P. Hașdeu, V. A. Urechia sau Gr. G. Tocilescu au gândit o ruptură de generația pașoptiștilor, pentru care istoria era arma necesară în lupta politică imediată, finalmente ei nu au putut scăpa de acuza de romantism, fiind desemnați drept „școala veche”; în primul rând, pentru că în esența ei a fost o școală filologică și parțial istorică; Hașdeu ilustrează această școală: născut în Basarabia, cu studii la Harcov, profesor de filologie comparată la Universitatea din București, istoric (primul slavist remarcabil al culturii românilor), filolog, literat, a fost romantic prin temperament, dublat de un veritabil om de știință. În explicația istorică cu privire la formarea românilor pe ambele maluri ale Dunării, el a adus însă argumente preponderent de ordin lingvistic. V. A. Urechia a fost mai mult un compilator; deși nu știa să descifreze inscripții vechi latine și grecești, el s-a implicat în discuția etnogenezei, în problema romanității românilor.

Retrospectiv, A. D. Xenopol a reprezentat „legătura necesară” între „vechea” și „noua” școală istoriografică; el s-a situat la confluența dintre spiritul romantic și manifestările criticiste ale vremii: a moștenit de la romantici pasiunea pentru marile cuprinderi, enciclopedismul, râvna de a concepe ansambluri armonioase, dar raționalismul și spiritul

științific îl determinau la prudență, spre o severă metodă a obiectivității. A studiat la Berlin (cu Ranke, Curtius, Mommsen etc.) și a căutat să îmbine cât funcțional rigoarea reconstrucției istorice cu teoria disciplinei, elaborându-și propriile concepții pentru a elimina arbitrariul; el dezvoltă *noțiunea seriilor*, publicând în 1899, în franceză, *Les principes fondamentaux de l'histoire* (cu o nouă ediție, revăzută, în 1908, *La Theorie de l'histoire*), poate cea mai serioasă lucrare de teoria istoriei din spațiul românesc.

Idealul său era însă de factură romantică, fiind orientat spre istoriografia naționalistă, patriotică și militantă; marea sinteză: *Istoria românilor din Dacia Traiană* (1888-1893, 6 volume), a fost prima sinteză completă de istoria românilor. Iorga a considerat-o ulterior drept o carte de popularizare, prin imposibilitatea controlării surselor. Xenopol a reprezentat un spirit sintetic, interesat de marile probleme, cu tentative de a scruta fenomenologia istorică pe durate mari, capabile să releve serii istorice. Contestarea lui A.D. Xenopol s-a făcut în numele metodei istorice, în necesitatea de a aprofunda trecutul pe spații și durate mici, cu maximă acribie documentară, cu metodă, cu apel la discipline auxiliare. Dinspre noul val de istorici se urmărea o formulă mai aplicată, mai riguroasă în ceea ce privește faptele, cu aplecare spre arhive, în care accentul să fie pus pe document, pe autenticitatea scrisului istoric, pe rigoare critică și a construcției (obiectivitatea și adevărul din științele pozitive), în dauna sintezei pe care o ilustra A. D. Xenopol.

2. Debuturile unei noi paradigme istoriografice. Școala critică

La sfârșitul secolului al XIX-lea, istoriografia română era dominată de enciclopedismul lui Hașdeu și Xenopol, cu preocuparea de cunoaștere monumentală, care determina o anumită „însuflețire romantică” (după Alexandru Zub); predilecția clamată pentru izvoarele istorice se făcea însă fără critica internă. Tensiunea din domeniul istoriografic, legată de metodă și de finalitatea demersului istoric, a determinat o anumită schimbare de paradigmă. Un rol formator însemnat în structurarea noului curent l-a deținut Titu Maiorescu. Deși ilustrată de Dimitrie Onciul, de Ioan Bogdan și de N. Iorga (**triada critică**), noua școală este legată de eșecul pe care Maiorescu l-a avut cu Xenopol („marea speranță” a Junimii la un moment dat, în direcția unei noi istorii) și G. Panu în tendința de a forma o *școală istoriografică*, după model german, cu un program coerent, care să combată superficialitatea științifică născută din entuziasmul mișcării revoluționare și în care să predomine examenul riguros al surselor scrise și expunerea clară și sistematică a faptelor. Școala critică este astfel legată de *Junimea* și de Maiorescu, încât mulți au considerat-o, cel puțin la început, drept o nouă fază a Junimii, de organizare, după cea de contestare; tinerii intelectuali au găsit în

Maiorescu și în *Convorbiri literare* un sprijin; sub conducerea lui Ioan Bogdan, revista *Convorbiri...* a devenit o publicație destinată mai ales istoriei, înlocuind-o pe cea esteticofilosofică. Revista era chiar să-și schimbe denumirea în *Convorbiri istorice și literare*. Rolul lui Maiorescu în a-i aduce la Universitate a fost de asemenea însemnat, el impunându-i pe rând la Universitatea din București (lui D. Onciul creându-i o catedră în dauna lui B. P. Hașdeu)

Importante pentru structurarea noului model istoriografic au fost studiile făcute în Occident. Sub îndrumarea lui Maiorescu și Xenopol (N. Bogdan și Iorga urmaseră Universitatea din Iași, Onciul pe cea din Cernăuți), toți au făcut studii universitare strălucite, în renumite centre europene, unde s-au deprins cu metoda: I. Bogdan la Viena, Petersburg și Cracovia; D. Onciul la Viena, iar N. Iorga la Paris (la *École des Chartes* și la *École Pratique de Hautes Études*), Berlin și Leipzig. Ulterior, fiecare din cei menționați au făcut călătorii de documentare în arhivele și școlile din Occident.

Plecând de la modelul științelor sociale din Occident, istoricii români au reușit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, separarea tranșantă a istoriei, ca domeniu, de filosofia istoriei; din perspectiva lor, istoricul urma să devină un „notar al evenimentelor”, preocupat de cercetarea în arhive, de descoperirea și sistematizarea evenimentelor, de interpretarea lor în spirit critic, de tratarea exhaustivă a unor probleme într-o epocă restrânsă; istoria era chemată să dea aceleași garanții de precizie și obiectivitate ca o cercetare de laborator. Noua școală s-a construit în opoziție cu A. D. Xenopol și marea lui sinteză; doar provocat de Karl Lamprecht, magistrul său de la Leipzig, Nicolae Iorga a scris în 1905 *Istoria românilor*, concepută ca o istorie; în rest, el a fost preocupat pentru istorii parțiale ale unor activități și instituții din societate (comerț, orașe, literatură, presă, biserică, armată) sau domenii speciale ale trecutului (istoria dreptului, slavistică, genealogie, diplomatică, heraldică, numismatică etc.). Studiul limbii, al toponimiei și al instituțiilor s-a impus ca relevant pentru cunoașterea profundă a epocilor pentru care existau documente. Dar explorările de arhivă și lucrul meticolos pe documente au încurajat doar restituții parțiale, plecând și de la postulatul lui I. Bogdan că marea sinteză părea inaccesibilă pentru următorii 25 de ani din evoluția istoriografiei românești. Înscriindu-se în această tendință, D. Onciul nega faptul, în pofida megaistoriei lui Xenopol, că românii aveau o istorie scrisă (în sens de demers istoriografic); asemănător lui Gabriel Monod, el recomanda tipărirea mai întâi a documentelor, pentru ca ulterior să se inițieze lucrări de ansamblu.

Spre deosebire de Monod, „Școala critică” n-a formulat în istoriografia românească un program propriu-zis de cercetare a trecutului, ca o chestiune de metodă, de nou spirit, sau de

deontologie profesională. Sensul demersurilor a fost similar însă, întrucât istoricii români erau legați de normele „direcției pozitive”: ca și istoricii din mediul francez sau german, ei plasau istoria în câmpul cunoașterii raționale, cuprinzând integral cauzalitatea faptelor istorice în sfera realului (excluzând Providența); de asemenea, au pus accentul pe metodă și pe studiul izvoarelor, dezvoltând disciplinele conexe istoriei în dorința de restituție plenară a adevărului (I. Bogdan cu catedra de filologie slavă de la Universitatea din București, Dimitrie Onciul cu arhivistica).

La rigoare, lecția de deschidere a lui I. Bogdan la Universitate (din 1891) poate avea sensul unui program pozitivist, de orientare a studiilor istorice, deși autorul l-a tipărit trei ani mai târziu, iar impactul în epocă a fost redus. Pentru cunoscutul slavist, ilustrat în editarea de documente și în studiul istoriei culturale vechi, era importantă scoaterea istoriei din „faza romantică a copilăriei” pentru a o plasa la nivelul gândirii și practicii apusene în domeniu. Istoria însemna, după Bogdan, cunoaștere profundă a trecutului, dar ea trebuia, totodată, să participe la formarea conștiinței civice, să solidarizeze pe cât mai mulți în jurul unui ideal de cultură. Ca și în cazul manifestului lui Monod, istoriei ca domeniului avea o dublă finalitate: de cunoaștere (ce presupunea concepție și metodă) și de îndrumare sănătoasă a spiritului public, prin sporirea conștiinței de sine a colectivității. El realiza o periodizare a istoriografiei române: a. vechile anale mănăstirești (faza religioasă a istoriei); b. faza politică (provincială), preocupată de evenimente politice și militare; c. faza națională, care a presupus extinderea interesului istoricului asupra întregului spațiu românesc; d. faza contemporană lui, în care istoria trebuia să devină *sociologică* (în sens de cunoaștere aprofundată a comunității, prin restituția cât mai riguroasă a evenimentelor și analiza structurilor sociale), fără a-și pierde caracterul național. El recunoștea faptul că, în pofida unei anumite specializări, decalajul față de istoriografia occidentală era dat de lipsa instrumentelor de lucru (corpuri diplomatice și narative, precum și monografii).

Din perspectiva acestui text, a fost o constantă a preocupărilor școlii critice întocmirea istoriei naționale pe temeiuri documentare, dar mai ales editarea surselor; istoricii acestei perioade aveau o „pasiune bolnăvicioasă” de a colinda prin biblioteci și arhive din țară și străinătate, culegând și publicând o cantitate imensă de documente, de texte literare, de inscripții sau corespondență. I. Bogdan avea o faimă internațională de editor, comentator și traducător de izvoare, însoțite uneori de albume paleografice. Explorarea sistematică a arhivelor străine a fost marele proiect al triadei critice.

În lipsa unui program veritabil, polemica cu vechea școală „cu caracter romantic”, în direcția unei profesionalizări progresive a domeniului, a preocupării pentru amănuntul istoric, pentru

rigoarea în restituția faptelor, a structurat mai curând școala. N. Iorga a jucat rolul central în aceste discuții, fiind personalitatea publică cea mai proeminentă a noii tendințe critice, deși scriitura sa a păstrat un anumit romantism (care i-a alimentat atitudinile publice). Iorga nu a fost interesat însă de calea lui A.D. Xenopol, de speculația pe marginea istoriei, ci de aplicarea metodei care permitea extinderea informației; accentul pus pe informația de arhivă: descoperirea și sistematizarea documentelor, interpretarea lor în spiritul unei critici severe, tratarea exhaustivă a unor probleme sau epoci restrânse; Preocupat ca istoria să exercite „o magistratură obiectivă și implacabilă”, Iorga a dorit sprijinirea adevărului pe *material* și *critică*, fără a ignora stilul (de altfel Iorga spunea că istoricul trebuie să fie atent la patru elemente: material; critică; organizare; stil). Cunoașterea desăvârșită a izvoarelor, unită cu o comprehensiune cât mai largă și cu mijloace de expresie adecvate, sintetizează metoda noului curent

Impunerea noului curent. Ca și în cazul francez, Universitatea din București și secția istorică a Academiei Române au fost cei doi piloni ai noii istoriografii (așa cum au fost ei gândiți de Maiorescu, *spiritus rector* al culturii române în perioada modernă). Catedra universitară, specializarea istoriei pe domenii, reducerea spiritului enciclopedic și a diletantismului au permis impunerea în societate. Solidaritatea „triadei critice”, din perspectivă instituțională, dă impresia de „școală”, ei preluând astfel pârghiile puterii intelectuale și instituționale, și reușind, din această perspectivă, să controleze domeniul producției istoriografice. Aprecieră și recunoașterea publică s-a făcut prin aplecarea lor către societate. Prin realizarea de manuale, cărți și conferințe, prin cuvintele rostite la momente aniversare ale națiunii, ei s-au impus învățământului secundar (și nu numai); spațiul universitar a fost „ocupat” prin cărțile publicate, prin prestigiul lor profesional, de membri ai Academiei (rolul lui Maiorescu, fiind important o dată în plus), de participanți la congrese internaționale, de fondatori de reviste și de societăți culturale. Triada Iorga-Onciul-Bogdan a avut, așadar, un mare impact asupra tinerimii universitare, ceea ce asigură permanentizarea metodei și structurarea ei în „școală” (gândită ca un ansamblu de idei, principii, metode, însușite în preajma unui maestru): I. Bianu, C. Giurescu, Al. Lapedatu, N. Bănescu, V. Pârvan, I. Ursu, Ilie Minea, P.P. Panaitescu s-au situat în posteritatea lui I. Bogdan și N. Iorga.

- Autorii menționați au fondat o serie de reviste de istorie, multe pe spezele statului, precum „Bulletin de la Section Historique” (al Academiei), în 1912, „Analele Academiei”; în 1915, N. Iorga lansa „Revista istorică”, emblematică pentru istoriografia românească
- Crearea de societăți istorice regionale / de institute.
- Înființarea de biblioteci speciale, arhive, muzee, care să contribuie la o mai bună cunoaștere de sine a națiunii: Biblioteca Academiei (condusă de Ion Bianu) a fost un adevărat institut de cercetare; un asemenea rol, l-a deținut și Muzeul Național de Antichități, condus de Grigore Tocilescu și Vasile Pârvan
- Rolul lui Dimitrie Onciul trebuie menționat: după modelul institutului din Viena, a încercat să creeze la București un Institut de istorie, centrat îndeosebi pe învățarea metodologiei (critica izvoarelor care presupunea deplina stăpânire a instrumentarului filologic etc.); el nu a reușit să facă Institutul, dar seminarul său de la Universitate, și apoi activitatea de la Arhivele Statului (unde a fost multă vreme director) au fost focare de inițiere în metoda istorică; V. Pârvan, Aurelian Sacerdoțeanu ș.a. i-au fost elevi; avea talent pedagogic și a fost adeptul unei munci severe și a rigurozității bine vegheate; a deținut un imens prestigiu de medievist, preocupat fiind de subiectele privind geneza și continuitatea românilor, sau întemeierea statelor feudale.

Nicolae Iorga a exercitat (și, de ce nu, exercită) o adevărată fascinație asupra istoricilor români, prin munca savantă, prin imensitatea operei sale, prin coloritul scriiturii sale, dar mai ales prin sugestiile metodologice sau prin deschiderea spre subiecte inedite până atunci în istoriografia română. Implicarea în viața publică a condus de asemenea la N. Iorga ca simbol al istoricului român.

Leopold von Ranke a fost marele model al lui Iorga. Ca și acesta, istoricul român a fost atent la fapte, dar deschis la sugestii și la gânduri din orice domeniu, să fie capabil să zugrăvească deopotrivă caractere, tablouri, relații, structuri. Din multe puncte de vedere, N. Iorga a depășit școala critică în direcția generalizărilor (D. Onciul și I. Bogdan au fost cantonați aproape exclusiv în registrul faptelor, deschizându-se doar în ocazii festive către o problemă de ordin general). Iorga a fost preocupat de concepția umană a istoriei, în opoziție

cu tendința de a face din istorie un domeniu al reflecției indiferente la nevoile actualității; el nu a negat omul ca ființă concretă, creator de istorie, în dauna structurilor și legităților abstracte. Pentru el, istoria nu era sociologie aplicată, dominată de schematism rigid. A strâns de altfel *Materiale pentru o istoriologie umană*, o vastă întreprindere neterminată privind devenirea civilizațiilor.

Această deschidere spre filosofie, dublată de imprecizia aparatului critic, au determinat reacția „noii școli critice”, a lui C. C. Giurescu și P.P. Panaitescu, mai ales, într-o dispută care nu era una pur științifică, ci avea adeseori caracterul „paricidului simbolic” (de exemplu, tinerii istorici au publicat *Revista istorică română* ca formă de delimitare). Iorga a răspuns provocării, publicând cele 10 volume din *Istoria românilor*.

Temă de control: Menționați caracteristicile principale ale Școlii critice și comparați-le cu cele ale Școlii metodice din Franța.

III. CURENTUL “ANNALES”. ETAPE DE EVOLUȚIE. REPRESENTANȚI

1. O nouă paradigmă istoriografică. Lucien Febvre și Marc Bloch.
2. Etapele de evoluție ale noului curent istoriografic. Fernand Braudel.
3. Problemele de reprezentare ale noului curent.

Introducere

Școala „pozitivistă”, constituită în jurul lui Gabriel Monod, a exercitat o dominație cvasitotală la începutul secolului al XX-lea. Maniera de a scrie despre trecut impusă de istoricii din jurul „Revistei istorice” era conotată drept *istoria* adevărată, oficială, singura posibilă; privilegierea istoriei politice era justificată prin metoda riguroasă de reconstrucție a faptelor. Încercarea lui Henri Berr de a lărgi analiza istoriografică, prin „La Revue de synthèse historique” (ulterior, pentru a întări ideea de conlucrare, de interdisciplinaritate, „La Revue de synthèse”), care reunea cercetători din domeniul mai multor științe sociale, a fost mai importantă retrospectiv, decât la momentul în care această revistă a evoluat. Contestarea dominației a fost făcută direct în anii '20, prin curentul de gândire istorică coagulat în jurul revistei „Annales”. Ca o observație metodologică, „școala de la Annales” nu trebuie văzută, decât în manieră didactică, în manieră globală; de altfel, mulți istorici au refuzat o asemenea

încadrare; în cadrul curentului fiind multe nuanțe și direcții: dar ei erau uniți prin spiritul comun (cu refuzul istoriei politice, „istorizante”, cel puțin în prima fază de evoluție), prin teme și nu în ultimul rând prin atenția mai mare acordată cercetării decât metodologiei; retrospectiv, uimitoarea unitate de concepte, semnificații, teme și mai ales idei, trimite la statutul de *școală*.

1. O nouă paradigmă istoriografică. Școala de la „Annales” a fost una inovatoare în reflectarea trecutului, delimitându-se de istoria „școlii metodice”; concepția comună, majoritară asupra ei se structurează în jurul câtorva idei forte: neglijarea evenimentului, insistența asupra duratei lungi, deplasarea atenției de la viața politică spre activitățile economice, organizații sociale și psihologia colectivă. În general, odată cu „Școala de la Annales”, istoria se apropia de alte științe umane. Nu trebuia neglijat nimic din ceea ce în trecut a fost legat de om, afirmau istoricii noii tendințe, iar M. Bloch definea istoria ca fiind „știința omului în timp”. Ruptura, delimitarea de vechea manieră „pozitivistă” de a interoga trecutul (a școlii metodice), a plecat de la patru reproșuri aduse istoriei „istorizante”: **a.** pretenția de *obiectivitate științifică*; **b.** *accentul* prea mare pus pe istoria politică, militară și diplomatică; **c.** maniera în care istoricii școlii metodice surprindeau trecutul, ca fiind *liniar*; **d.** pretenția de *neutralitate ideologică*, pe care cei din școala lui Gabriel Monod nu o realizaseră.

Mai mulți factori au contribuit la impunerea noii episteme istoriografice:

- a. **primul război mondial** și marile întrebări care i-au succedat, privind rațiunea umană și pierderea încrederii în progres, ceea ce a favorizat abordarea și studiile imaginarului social sau chiar utopic / cazul psihanalizei lui Freud, sau cele privind rolul Europei în lume (Oswald Spengler, cu *Amurgul Occidentului*, sau Hermann Keyserling etc.), comparația legitimă cu celelalte civilizații, și, de aici, dezvoltarea antropologiei etc.
- b. **personalitățile lui Lucien FEBVRE și Marc BLOCH**, cei doi mari corifei ai noului curent, cei care reușeau instituționalizarea noii modalități de a te apropia de trecut, care au făcut legitimă istoria de tip „Annales”.

Lucien Febvre (1878-1956) și Marc Bloch (1866-1944) s-au format ca istorici în perioada în care școala metodică era la apogeu, cu grija pentru erudiție, cu favorizarea dimensiunii politice și cu fascinația pentru eveniment, dar și în contextul începutului disputei dintre Charles Victor Langlois și Charles Seignobos, inspirați de principiile științifice ale istoriei (școala „germană”) și H. Hauser, Ferdinand Lot și H. Pirenne, preocupați de o privire mai largă, care să îmbrățișeze socialul, culturalul, geografia și istoria. L. Febvre era specialist în secolul al XVI-lea, în sens tradițional; el s-a apropiat însă de H. Berr, intersectându-se cu

sociologul Emile Durkheim, cu geograful Pierre Vidal de la Blanche, cu economistul Fr. Simiand etc. Într-o nouă perspectivă istorică, el scria, în 1922, *La Terre et l' évolution humaine*, o primă lucrare în care interpretarea istorică lua în cauză și factorul geografic. Momentul esențial în structurarea noului curent l-a constituit întâlnirea cu Marc Bloch, amândoi fiind lectori la Universitatea din Strasbourg (din zona Alsacia-Lorena), ambii dispuși la renovarea domeniului, prin apelul la interdisciplinaritate.

Amândoi luptaseră în război; faptul că amândoi s-au regăsit la Universitatea din Strasbourg, marginală în raport cu Parisul și cu dominația școlii pozitivistice, dar mult mai deschisă influențelor noi, novatoare, din spațiul german, a favorizat apariția curentului. În 1929, cei doi istorici, alături de Henri Pirenne și Henri Hauser, pun bazele revistei *Les Annales (Revue) d' histoire économique et sociale*¹. Obiectivele revistei erau clare, deși nu a existat un manifest, în sensul celor elaborate de istoricii „școlii metodice”; istoricii grupați în jurul revistei *Annales* doreau să spargă spiritul de specializare rigidă, în favoare pluridisciplinarității, cu deschiderea orizontului de investigație spre celelalte științe umane / sociale; evident, ei doreau depășirea stadiului dezbaterilor teoretice (din *La Revue de synthèse*) prin realizări concrete.

Depășirea marginalității s-a făcut prin mutarea revistei la Paris, în momentul când istoricii ei reprezentativi, Lucien Febvre și Marc Bloch, au ajuns să predea la Paris, începând cu 1936 (mai întâi L. Febvre). Ei nu au dobândit imediat centralitatea, iar discursul lor a avut în continuare dificultăți de a se impune. Atât M. Bloch, cât și L. Febvre nu au predat la Sorbona, încă citadela Școlii metodice în acel moment, cât la Collège de France (M. Bloch a ajuns la Sorbona, succedându-i lui H. Hauser, la catedra de istoria economiei, crezând mult timp că originile sale evreiești au împiedicat pătrunderea la Collège de France; dezamăgirea a creat probleme de comunicare cu L. Febvre; la Sorbona, el a fondat Institutul de Economie și Istorie Socială); nu au avut acces la marile edituri pariziene (P.U.F., Flammarion), ci *Armand Colin* a devenit editura reprezentativă pentru noua orientare istorică, locul publicării *Annales* și a primelor lucrări ale noii direcții.

Foarte important, ei au trebuit să dea dovezi de metodă, pentru a fi omologați; **Metoda era însă diferită, ca și concepția asupra documentului.** Preocuparea de a reconstrui trecutul chiar lipsiți de documente, prin apel la discipline convergente, precum documente nescrise, arheologice, sau prin împrumuturi de metode din științe învecinate (lingvistică sau etnografie). Ca perspectivă istoriografică, ei nu doreau să izoleze palierele realității sociale,

---

¹ Revista și-a păstrat titlatura până în 1938; redenumită *Annales d' Histoire Sociale* în 1939, apoi *Melanges d' Histoire Sociale*, din 1942 până 1944, și *Annales d' Histoire Sociale*, după 1945, până în 1946.

între care existau interacțiuni, și inversau ierarhia instanțelor, prin studierea istoriei (și sub impactul marxismului) plecând de la factorul economic spre cel politic. Ei au apreciat achizițiile de erudiție, specifice școlii metodice, dar au cerut extinderea documentației (exemplu de a studia invazia germană de la sfârșitul Antichității nu numai pe baza cronicilor, ci prin apelul la arheologia funerară, la toponimie); credințele și sensibilitățile puteau fi „lecturate” prin analiza imaginilor sculptate sau pictate; nu doar exploatarea noilor documente, ci și deschiderea spre noi domenii, spre faptele economice, spre folclor / etnologie; necesitatea de a da o solidă instrucție tinerilor, nu numai prin studiul epigrafiei, paleografiei, diplomaticii, dar și al arheologiei, statisticii, limbilor vechi, artelor, cu preocuparea spre geografie, etnografie și disponibilitatea pentru lucrul în echipă, cu regruparea specialiștilor din diverse discipline; recurgerea la **metoda comparativă** însemna un plus de cunoaștere: **a înțelege, nu a judeca**, ceea ce determina obiectivismul cunoașterii istorice și apolitismul din perspectivă socială.

Cele două texte / lucrări ale fondatorilor, *Combats pour l'histoire*, a lui Lucien Febvre și *Apoligie pour l'histoire ou Métier d'historien*, a lui Marc Bloch, care încercau într-o manieră polemică să explice noua perspectivă istoriografică, denotă efortul de recunoaștere socială pe care-l întreprindeau cei din noua școală. În anii '30, ei au avut câștig de cauză în raport cu istoricii școlii metodice, impactul operelor lor fiind major asupra lumii academice franceze ca și a publicului larg: „istoria” nu se mai interesează exclusiv de viața politică, cu legi, personaje de palat, ceea ce reprezenta o istorie a faptelor (o „istorie istorizantă”), ci de viața „adevărată”, originală și profundă, a populațiilor în mediul lor, cu ritmuri iregulate; istoricii noii tendințe sunt interesați de schimbul economic (analiza faptelor economice fiind realizată și sub influența lui Marx, iar M. Bloch punând în relație structuri economice și clase sociale, plecând de la Simiand și Hauser, încercând să aprecieze fluctuațiile economice pe baza seriei de prețuri), de nașterea orașelor (H. Pirenne), de dezvoltarea instituțiilor, de structurile sociale, de rolul religiei în societate. A rezultat, finalmente, o istorie totală, dispusă să abordeze toate aspectele vieții sociale.

Pentru prima perioadă a Annales, vezi lucrarea lui Lucien Febvre, *Problema necredinței în secolul al XVI-lea. Religia lui Rabelais*, în care acuza anacronismul istoricilor de a cita un text din secolul al XVI-lea cu ochii omului secolului XX, Rabelais fiind un tip religios, religia prinzând în întregime viața societății.

Marc Bloch, specialist în istorie medievală, a lăsat trei mari / majore lucrări, ca un manifest al deschiderii: *Regii taumaturgi* (din 1924), i-a permis lui Marc Bloch studiul

dimensiunii magice a autorității monarhice, originea, dezvoltarea și dispariția în Anglia și Franța a credinței în miracolul regal, prin puterea atribuită regilor capețieni de a vindeca, prin atingere scrofuloza; analiza caracterului supranatural al puterii regale trimitea la medicină, psihologie, iconografie, antropologie; în subsidiar el făcea o analiză a practicilor puterii: legitimitatea și dreptul ereditar, pretenția de putere combinată cu ideea creștină / conștiință colectivă, reprezentări mentale; *Caracterele (Trăsăturile) originale ale istoriei rurale franceze* (din 1931), în care analiza structurile agrare din Occident (formele de arendare a pământului, de repartizare și exploatare a acestuia), nu politicile agrare ale administrațiilor, și *Societatea feudală*, cu cele două volume: *Formarea legăturilor de vasalitate*; *Clasele și cârmuirea oamenilor*: sistem feudal, dominat de un regim ierarhic și contractul bazat pe legături reciproce de dependență / în primul rând există o mentalitate feudală.

Apelul la etnografie, lingvistică (cu semantica istorică și relevanța termenilor în epocă: *serf, oraș, imperiu, colon, feudalitate, revoluție, libertate*) a fost esențial la M. Bloch.

Dispariția fondatorilor revistei (a lui Marc Bloc, în speță, executat de germani, pentru faptul că lupta în rezistență; în timpul refugiului, a scris el *Apologie...*, manifestul neterminat, opus manifestului școlii metodice, lui Gh. Langlois și Gh. Soignobos) încheia o etapă de evoluție.

2. Etapele de evoluție. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, istoricii noului curent au ajuns să domine intelectual viața publică și să-și transmită mesajul din instituțiile centrale ale vieții culturale și academice franceze. Revista *Annales* avea o mare autoritate științifică, iar istoricii noului val ocupaseră *L' École Pratiques des Hautes Études* (secția a VI-a alocată științelor sociale, înființată în 1947 și condusă de Febvre), bazându-se totodată pe o rețea de edituri și de presă. Tendința interbelică de revalorizare a istoriei umane ajunsese preponderentă. Etapa fondatorilor a fost una a marilor deschideri: Febvre ca și Bloch orientaseră domeniul spre studiul structurilor economice, chiar a celor mentale etc. După 1946, *Annales* a fost preluată de o nouă echipă, Lucien Febvre fiind susținut de Fernand Braudel și de Charles Morazé. Noua titulatură a revistei, *Les Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, arăta orientarea revistei. **Fernand BRAUDEL** (1902-1985) a prezidat această a doua etapă de evoluție a „Annales” (el i-a succedat lui L. Febvre și la Collège de France), încercând să rămână fidel tendinței de istorie totală, de unitate a științelor umane. Dacă în prima etapă de evoluție a revistei, a existat preocuparea pentru istoria economică și socială, acum civilizația în ansamblu interesează. Lucrarea lui, *Mediterraneană și lumea mediteraneană în*

epoca lui Filip al II-lea, reprezintă una clasică a „Analelor”; ea a însemnat transformarea, după întâlnirea cu Lucien Febvre, a unui subiect de teză banal (*Politica mediteraneană a lui Filip al II-lea*), într-una din cele mai originale anchete din istorie, o bulversare a perspectivelor, o lucrare de mare anvergură, cu o cercetare sistematică a arhivelor din orașele Mediteranei. Personajul central nu era un om de stat, ci Mediterana, un spațiu geografic. Lucrarea semnifica tratarea unui subiect de geografie umană, în care apărea dialectica spațiu-timp, cu pluralitatea duratei, o descompunere a istoriei în planuri etajate, cu o altă viziune asupra temporalității; istoria Mediteranei presupunea un timp **geografic** (al istoriei cvasiimobile, a omului în raport cu mediul înconjurător; era nivelul *duratei lungi*, cu munți, ape, oameni, costume ancestrale, tradiții, în care impresia de permanență era corijată prin decăderea orașelor, odată cu schimbarea climatului), unul **social** (al istoriei structurale, care ține de o conjunctură anume, cu un ritm lent, istorie socială, a grupurilor umane, a axelor de comunicații terestre și maritime, cu creșteri demografice, cu schimbarea mecanismelor monetare) și unul **individual** (al istoriei tradiționale, evenimentială, al agitației de suprafață, cu oscilații rapide, un timp scurt, al imperiilor rivale care se luptă pentru dominația Mediteranei, cu instituțiile lor, provincii, armate, deși Braudel nu privilegia evenimente, ci consecințe: cazul Lepanto, 1571; nu atât evenimentele propriu-zise interesează, ci găsirea unor raporturi profunde de cauzalitate). Tendința spre istorie totală a fost reliefată de a doua operă monumentală a lui Braudel, *Civilisation matérielle. Economie et Capitalisme du XVe au XVIIIe siècle*, cu *structurile cotidianului, jocurile schimbului și nașterea capitalismului (timpul lumii)*, dar și de ideea revoluției „atlantice”, cu J. Godechot, R. R. Palmer, sub influența structuralismului, precum și de abordările relațiilor internaționale de către P. Renouvin, cu preocuparea de a arăta existența „forțelor profunde” (condiții geografice, mișcări demografice, interese economice și financiare, trăsăturile mentalității colective, marile curente sentimentale) în acțiunea omului de stat / și a realiza astfel diferența față de *istoria diplomatică*.

Mai multe direcții au caracterizat această perioadă braudeliană: în principal, **istoria economică** care datorează mult lui Camille Ernest Labrousse și lucrării sale, *Criza economică franceză la sfârșitul Vechiului Regim și începutul Revoluției franceze*, din 1943 (Pierre Chaunu afirma chiar că „toute l'école historique française est labrousienne”)²; **istoria socială** (în sensul studierii burgheziei ca o clasă socială a lumii moderne; direcție în care s-a ilustrat Ch. Morazé, preocupat de studierea ideilor, concepțiilor, stărilor de spirit etc.; ulterior s-a

---

² Labrousse, director al secției a IV-a a EPHE, nu era istoric, ci economist; influențat de Marx, era preocupat de a integra domeniul economic istoriei; a studiat evoluția prețurilor ca tendință în durată lungă.

alunecat spre studierea marilor notabili, a muncitorilor și grevelor; pentru ca, finalmente, sensul istoriei sociale în Franța să fie istoria „marginalilor”); **demografie istorică**, cu preocupare nu numai asupra cifrelor, ci și spre calitativ, cu repartiția populației pe vârste, sexe etc., cu evidențierea ritmurilor de creștere, cu problemele privind emigrarea (vezi *Istoria generală a populațiilor*, a lui M. Reinhard, A. Armengaud), spre **antropologia istorică**, cu istoria familiei, a copilului, istoria sexualității, a vieții conjugale, a omului în fața morții (domeniu în care Philippe Ariès a fost un pionier în domeniu); Michelle Vovelle a realizat trecerea de la economic spre cultural, spre **structurile mentale** (mentalități colective), cu preocuparea pentru modelele de gândire a elitei și credințele ei, credința populară, tradiții religioase și cutume civile (ceea ce generic este desemnat drept *istoria mentalităților*). Michel Vovelle (*Les metamorphose de la fête en Provence de 1750 à 1820*), Emanuel Le Roy Ladurie³ mai ales (*Le carnaval de Romans à la fin de XVIe siècle*) sau Mona Ozouf s-au evidențiat ca aparținând însă mai curând generației a treia a *Annales*.

A treia etapă de evoluție a școlii se poate circumscrie metodologic anilor '70, o dată cu impunerea lui Jacques Le Goff și E. Le Roy Ladurie drept liderii noii direcții, într-un moment de dominație instituțională și de impunere publică (prin presă și publicații); alături de Marc Ferro, ei constituiseră comitetul care preluase în 1968 conducerea revistei *Annales*. Această a treia perioadă desemnează perioada așa numitei *istorii noi*. Anul 1978 dă denumirea evoluției istoriografice a școlii, plecând de la *Dictionnaire de la Nouvelle Histoire* publicat de Jacques Le Goff, împreună cu Roger Chartier și Jacques Revel, cu articole de fond asupra noțiunilor de structură, de durată lungă, de istorie imediată etc. În fapt, momentul de înnoire s-a manifestat începând cu anul 1974, odată cu apariția lucrării *Faire de l'histoire*, sub coordonarea lui J. Le Goff și Pierre Nora, în care s-au pus noi probleme, s-au făcut noi apropieri de metodă (cele trei volume ale lucrării poartă titulatura de I. *Nouveaux Problèmes*; II *Nouvelles Approches* și III *Nouveaux Objects*). Noi „dirigitori” ai școlii preconizau mai multă știință, în dorința de a înlătura o anumită vulgarizare a trecutului (realizată de istoricii care scriau exclusiv pentru publicul mediu, interesați mai mult de excepțional, ceea ce le adusese o bună susținere extrauniversitară, prin edituri, presă, emisiuni radio-T.V.), dar și un anume imperialism al istoriei, de tip braudelian (ridicând problema totalității); ideea că

---

³ Emanuel Le Roy Ladurie, descris de altfel, drept reprezentativ pentru a treia generație a *Annales*, a fost profesor de geografie și de științe sociale la Universitatea din Paris; după retragerea lui Fernand Braudel, el a ocupat catedra de istoria civilizației moderne la Collège de France; una din primele sale lucrări, *Les paysans de Languedoc*, este orientată spre cantitativ, prin analiza texelor și rentelor din provincia franceză, o istorie imobilă în sensul lui Braudel, dar și de demografie istorică. Ulterior, el s-a orientat spre legătura dintre mentalitatea populației și pattern-urile materiale (spre structuri), ajungând la analiza vieții cotidiene din Montailou, un sat din Occitania, lucrare bazată pe registrele inchizitoriale cu privire la catarii din zonă, o microistorie prin urmare.

istoricul trebuie să ofere, asemănător fizicianului sau naturalistului, ipoteze de lucru supuse verificării și rectificării. J. Le Goff, cu *La Civilisation de l' Occident médiéval*, descrisă ca o creștinătate în care religia reglementa întreaga viață socială, comportamente economice, percepția lumii, Georges Duby, cu *Le temps des Cathédrale*, Jean Delumeau, cu *La civilisation de la Renaissance*, relevau această percepție globală în materie istorică; lucrările lor reprezintă construcții interesante, seducătoare ca totalități culturale, dar edificii inevitabil fragile prin generalizare. Ei au fost preocupați, totodată, de a aprofunda lecția structuralistă a lui Fernand Braudel și a lui Michel Foucault despre pluralitatea centrelor de putere și despre tridimensionalitatea timpului, în ideea că istoria nu are un centru, iar înțelesul istoric este relațional și nu substanțial.

În cadrul noii istorii, G. Duby a fost preocupat de istoria vieții private, a mentalităților, cu paleta largă de subiecte și abordări, realizând incursiunile în interiorul vieții private și a individului, propulsând o altă istorie, preocupată de straturile mai adânci ale conștiinței, ale inconștientului, în general ale universului interior, cu raportul masculin-feminin, problema natalității, a imaginii despre moarte. Demersul istoric se îndrepta spre istoria culturală, în maniera lui Roger Chartier (din *Lectori și lecturi în Franța Vechiului Regim*) și a lui Robert Darnton (cu excepționala lucrare *Marele masacru al pisicii și alte episoade din istoria culturală a Franței*).

Această istorie nouă a fost preocupată de a face mai bine demersul, fiind considerată o artă a reciclării și a reconstrucției; noua istorie a avut o mare ingeniozitate de a inventa, reinventa sau recicla surse și teme istorice, considerate până atunci ca fiind definitive, plecând de la multiplicitatea documentelor; document desemna acum scrieri de toate tipurile, documente figurate, produse arheologice, documente orale, statistica, curba prețurilor, fotografiile, filmul (vezi pentru ultimul caz, Marc Ferro, *Histoire sous surveillance*, despre cinematografia sovietică); ei au relecturat faptele anterioare, scriind despre *Un nou Ev Mediu* (J- Le Goff), despre revoluția franceză (Mona Ozouf cu *Sărbători sub Revoluția franceză*, într-o manieră radical diferită de Aulard și Mathiez, reprezentarea mecanismelor revoluționare fiind inspirată acum de lingvistică, semiotică, psihanaliză). Urmare a noilor deschideri și a grijii prioritare de a propune noi interpretări, după decenii de descriere pasivă a unor surse, s-a realizat expansiunea, dar și fragmentarea domeniului istoriei, spre istoria mentalităților (termenul fiind evident imprecis), antropologia istorică, preocupări pentru abordarea imaginarului, a alterității etc. Revista *Annales* și-a modificat, o dată în plus, titulatura, ca o recordare la noile realități, devenind *Annales. Histoire. Sciences sociales*.

Demersurile structuraliste din anii '60-'70 au determinat însă și reacția la imperialismul istoriografic de tip Fernand Braudel, pornindu-se din domeniul textului și literaturii; s-a ajuns la desprinderea de vechile obiceiuri ale literaturii, preocupată de a pune în relație *omul și opera*, considerându-se că semnificația unei opere nu poate fi redusă la intenția autorului ei.

A patra generație *Annales* înseamnă reîntoarcerea la istoria politică (asupra căreia voi reveni imediat), dar din perspectiva trasată de J. Le Goff, a simbolisticii puterii, a vocabularului exprimat în ritualurile de autoritate, a gesturilor semnificând obediența etc. Marc Ferro, J. Revel și F. Furet ilustrează această fază, depășind apolitismul, fiind preocupați de evenimentele politice ale secolului al XX-lea și studiind fenomene precum totalitarismul.

Temă de control 1. Citiți următorul text și comentați-l, având în vedere diferența pe care autorul o realizează.

Ipostazele istoriei

Istoria se găsește, astăzi, în fața unor responsabilități redutabile, dar în același timp, incitante. Fără îndoială deoarece ea nu a încetat niciodată, în ființa și în schimbările sale, să fie legată condiții sociale concrete. „Istoria este fiica timpului său”. Neliniștea sa este însăși neliniștea care apasă asupra inimilor și spiritelor noastre. Și dacă metodele, programele, răspunsurile sale cele mai precise și cele mai sigure ieri, dacă ale sale concepte se clatină dintr-o dată, aceasta este sub povara reflecțiilor noastre, a muncii noastre și, în plus, a experiențelor noastre trăite. Ori aceste experiențe de-a lungul ultimilor 40 de ani au fost în particular crude pentru toți oamenii. Ele ne-au aruncat cu violență spre ceea ce este mai profund în noi și prin aceasta, spre destinul întregii omeniri, adică spre problemele cruciale ale istoriei. Ocazie pentru noi de a ne înduioșa, de a suferi, de a gândi, de a repune cu forță totul în chestiune. De altfel, de ce arta fragilă de a scrie istoria ar scăpa de criza generală a epocii noastre ? Noi abandonăm o lume fără a avea întotdeauna timpul de o cunoaște sau chiar de a aprecia binefacerile, erorile și visurile sale – ne vom zice despre lumea primei jumătăți a secolului al XX-lea ? Noi o părăsim sau mai curând ea se sustrage, inexorabil, din fața noastră.

[*Leçon inaugurale au Collège de France faite le 1er décembre 1950*, în Fernand Braudel, *Écrits sur l'Histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 15-16].

Temă de control 2. Comentați următorul text, având în vedere următoarele elemente: contextul în care a fost redactat, tendința istoriografică în care se înscrie și ideea majoră / conceptul central care se degajă din lectura textului:

„Această carte se împarte în trei părți, fiecare reprezentând în sine o încercare de explicare a întregului. Prima parte supune discuției o istorie cvasi-imobilă, aceea a omului în raporturile sale cu mediul înconjurător; o istorie care se scurge, care se transformă lent, alcătuită adesea din reveniri insistente ale ciclurilor mereu reîncepute. N-am vrut să neglijez această istorie, aflată aproape în afara timpului, în contact cu lucrurile neînsuflețite, și nici

să mă rezum, în ceea ce o privește, la acele tradiționale introduceri geografice, inutil plasate la începutul atâtor cărți de istorie, cu peisajele lor minerale, cu ogoarele și florile lor descrise în grabă și despre care apoi nu se mai vorbește niciodată, ca și cum florile n-ar reveni în fiecare primăvară, turmele s-ar opri în drumul lor, i-ar navele n-ar pluti pe o mare reală care se schimbă în fiecare anotimp”.

[Fernand Braudel, *Prefață la prima ediție*, în *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. I, traducere de Mircea Gheorghe, prefață de Alexandru Duțu, București, Editura Meridiane, 1985, p. 41].

IV. ISTORIA POLITICĂ ȘI REDESCOPERIREA EI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XX-LEA.

1. *Noua paradigmă de gândire istoriografică în anii '80.*
2. *Formele noii istorii politice. Istoria culturală a politicului.*

1. Noua paradigmă de gândire istoriografică în anii '80.

În istoriografia occidentală a anilor '80, s-au produs mai multe mutații, legate, în principal, de revenirea evenimentului, a narațiunii ca obiect al cercetării istoricului; cu un termen mai general, deși neacoperind întrutotul realitățile de mai sus, a avut loc **întoarcerea politicului în zona de interes a istoricului**.

Istoria politică a fost recuzată în jurul celui de-al doilea război mondial, marginalizată de istoria socială sau de primele generații ale *Annalelor*. Blamul privea istoria clasică (de tradiție istoristă), cu preferința pentru studiul marilor evenimente și decizii, pentru narațiune, cu atenția focalizată pe acțiunea statului sau a personalităților și cu fascinația față de particular și irepetabil. La mijlocul secolului al XX-lea, istoricii (sub forma primelor trei generații ale *Analelor*, dar și abordărilor sociale germane / și din alte spații / sau istoriografiei de sorginte marxistă) au urmat alte științe umane care și-au reconsiderat metodologiile, împrumutând din științele naturii concepte, teorii, instrumente de cercetare care să-i sprijine statutul de știință. În acest context, istoria politică a fost calificată ca subiectivistă și intuiționistă, apărând ca depășită și desuetă. *Studiul profunzimilor și al regularităților* a devenit regula. Plasat în zona relativului și superficialului (marxismul dominant în științele sociale în Occident în anii '60-'70 situa, la rândul-i, politicul în zona suprastructurilor), evenimentul stârnea un interes redus printre istorici, fiind legat exclusiv de istoria politică și de istoria-povestire. *Istoriei istorizante* (din perspectiva reprezentanților școlii de la Annales) îi era contrapusă istoria de adâncime,

economică, socială, a mentalității. Braudel acorda istoriei povestire (politică), în *Mediterraneană și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, doar partea a treia. Din „coloana vertebrală” a istoriei, istoria politică devenise un apendice atrofiat, așa cum menționa Jacques Le Goff, într-un studiu esențial pentru reconsiderarea vechii istorii (și asupra căruia voi reveni).

Devalorizarea istoriei politice în cadrul cercetării istorice s-a făcut, prin urmare, datorită contactului unor istorici cu științele sociale; dar istoricii trecutului politic nu au rămas imuni la noile provocări: istoria politică, ca domeniu, s-a inspirat (ca problematică sau metode), din celelalte științe, cunoscând la rândul-i o metamorfoză. La rândul lor, deși discutau criza a tot ceea ce ținea de politic, noile științe umaniste (sociologie politică, antropologie politică, cu nașterea politologiei) cunoșteau perspectivele politice. Ele au alimentat istoria politică, furnizându-i drept concept central și scop esențial al studiului, noțiunea de *putere* și realitățile pe care aceasta le acoperă (puterea ca permanență a epocilor istorice); istoria politică abordată în termenii *puterii* a devenit mai importantă decât cea care discuta realitatea în termenii de *stat* și *națiune*. Puterea, ca și concept, sugera ideea de centru și de profunzime, modalitate pentru istoria politică / privită ca istorie a puterii de a-și recupera prestigiul discursului. Încă din anii '20, Marc Bloch afirmase acest lucru: o istorie centrată pe evoluția modurilor de guvernare și pe destinul grupurilor guvernate trebuie să încerce tocmai să înțeleagă din interior faptele pe care le-a ales drept obiecte proprii de investigație.

Două sunt documentele care au anunțat resurecția istoriei politice.

- În primul rând, J. Le Goff, *Is Politics still the backbone of History*, în *Daedalus*, iarna 1971 (*Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei ?*, studiu publicat ulterior ca postfață la lucrarea *Imaginarul medieval*), care încearcă să provoace în direcția istoriei politice a Evului Mediu, terenul favorit al cercetării istoricilor *Annalelor*, cu reconsiderarea rolului monarhiei în cadrul sistemului feudal, dar și cu achiziții de metodă din spațiul anglo-saxon. Obiectele reprezentând semne caracteristice ale deținătorilor puterii în evul mediu (coroana, tronul, sceptrul, globul, mâna dreptății etc.) nu trebuiau studiate în sine, ci situate în cadrul atitudinilor și al ceremoniilor în care apăreau și, mai ales, puse în lumină din perspectiva simbolismului politic ce le conferea adevărata semnificație; vezi Ernst H. Kantorowitz și cultul medieval al suveranilor (*The King's Two Bodies* (1957), cu o concepție de teologie politică din Evul Mediu și aplecarea spre originile magice ale

regalității; chiar Marc Bloch, în *Les Rois thaumaturges* (din 1924), a fost preocupat de psihologia politică a perioadei.

- În anii '80, René Rémond a editat un adevărat manifest istoriografic: *Pour une histoire politique* (volum colectiv, coordonat de el, Paris, 1988): el acuza caricaturizarea nedreaptă a istoriei politice și cerea repunerea în drepturi, considerând că istoria politică se putea ocupa nu doar de lideri și de stat, ci și de societăți, nu doar de evenimente irepetabile, de excepțional și aleatoriu, ci și de recurențe, de mecanisme, de structurile înscrise în durată lungă; istoria politică putea utiliza metodele cantitative și modelele teoretice care conferă științificitate altor discipline; prin aceea, era un mod de gestiune a realităților economice, sociale și culturale. El observa faptul că istoria politică, deși marginalizată, continuase să-și rafineze metodele de cercetare, profitând, ca și istoria socială sau de istoria economică, de fenomenul de hibridare a disciplinelor, preluând metode și concepte din demografie, drept, economie, sociologie, psihanaliză, psihologia socială, științele politice, lingvistică, semiotică, antropologia, care contribuiseră, în măsuri diferite, la perfecționarea istoriei politice; noua istorie politică era, după René Rémond, o disciplină consolidată, deosebită de cea anterioară, istoristă.

2. Formele noii istorii politice

a. Noua istorie politică a renunțat la prejudecata că e nevoie să se adreseze unor documente nescrise numai în lipsă de altceva mai bun, mai precis textele. Concluzia era aceea că istoria trebuia făcută cu toate documentele, luând de la fiecare și stabilind o ierarhie a mărturiilor în funcție de sistemul de valori al epocii (nu în funcție de propriile preferințe); în toate epocile existase un ceremonial politic încărcat de semnificații, iar datoria istoricului era să-l dezvăluie ca pe un aspect important al istoriei politice.

b. Reabilitarea istoriei politice a presupus „culturalizarea” politicului: descoperirea unor noi teme de cercetare (simbolurile, ritualurile politice și alte forme simbolice de expresie a puterii politice, limbajul politic, sfera publică, cultura politică, memorie socială, socializarea politică), formularea unui model de cercetare care depășea disputa istorică dintre obiectivism și subiectivism, dintre materialism și idealism, dintre explicațiile sociale și cele intenționale⁴.

---

⁴ Istoria tradițională (clasică istorie politică) se baza pe conceptul de *subiect*, pleca de ideea că subiectivitatea agenților istorici este autonomă, rațională și joacă un rol central în determinarea acțiunilor. Pentru istoria socială, centrată pe ideea de *societate*, subiectivitatea, acțiunea, cultura, nu mai constituie creații raționale, ci doar reprezentări, expresii ale contextului social.

Politicul era perceput ori ca o sferă subiectivă independentă (în istoria tradițională), ori ca o reprezentare a intereselor și identităților sociale (în istoria socială); noua istorie politică distinge între background-ul categorial (cultura politică) și ideile politice, acestea singure ținând de subiectivitatea actorului politic; Cultura politică (matricea categorială, discursul, cultura văzută în dimensiunea sa performativă) înglobează actorul politic, este cea care generează ideile politice, oferă resurse retorice, stabilește regulile jocului, coordonatele legitimității și termenii rezistenței politice / accentul pe cultura politică (Gabriel Almond, Sidney Verba, *Cultura civică*, 1963) și structurile discursive marchează schimbarea adusă în explorarea gândirii politice / în explicarea acțiunilor politice (Mona Ozouf, Fr. Furet etc)

O istorie politică, deosebită de cea veche, era astfel consacrată structurilor, analizei sociale, semiologiei, investigării puterii, prin vocabular, rituri, comportamente, mentalități simbolistică și ritual-

c. Cronologia evenimentelor politice, biografiile oamenilor politici s-au păstrat în noua paradigmă, istoria politică fiind, ca mai întotdeauna, o istorie a personalităților. Dar ea nu avea autonomie, pentru a evita pericolul ca istoria politică, cantonată în forma ei vulgarizată în publicații de nivel scăzut (cărți și reviste de popularizare) să invadeze iarăși istoria științifică.

Temă de control. Analizați următorul fragment, încercând să stabiliți raportul dintre reprezentanții școlii de la *Annales* și noua istorie politică.

*„Dat fiind că istoria de suprafață nu mai atrage pe nimeni, cedând locul istoriei de adâncime, istoria politică, privită ca istorie a puterii, își recuperează prestigiul discursului, ceea ce indică o evoluție a mentalității. Marc Bloch a presimțit lucrul acesta, căci cu puțin înainte de a muri scria următoarele: «Ar fi multe de spus despre cuvântul **politic**. De ce să-l considerăm, fatalmente, sinonim cu superficialul ? O istorie centrată, așa cum este perfect legitim, pe evoluția modurilor de guvernare și pe destinul grupurilor guvernate n-ar trebui oare, ca să-și îndeplinească plenar misiunea, să încerce tocmai să înțeleagă din interior faptele pe care le-a ales drept obiecte proprii de investigație».*

Totuși istoria aceasta a profunzimilor politice a pornit întâi din exterior, de la semnele, de la simbolurile puterii”.

[Jacques Le Goff, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei ?*, în *Imaginarul medieval. Eseuri*, București, Editura Meridiane, 1991, p. 445].

IV. MARXISMUL CA TEORIE A ISTORIEI. CATEGORIILE MARXISMULUI. ISTORIOGRAFIILE EST-EUROPENE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL-XX-LEA.

1. *Karl Marx ca filosof al istoriei.*
2. *Categoriile marxismului.*
3. *Impactul marxismului asupra științelor sociale în secolul XX.*
4. *Istoriografiile est-europene în a doua jumătate a secolului al XX-lea.*

Nu am citit Marx în mod direct, ci doar prin intermediari; din acest motiv, referirile la operele lui Marx vor fi reduse; ceea ce interesează aici nu este lectura proprie a lucrărilor filosofului german, ci teoria istoriei elaborată de acesta și impactul marxismului asupra studiilor istorice în general.

1. **Karl MARX ca filosof al istoriei.**

Marxismul a fost o ideologie dominantă în secolele XIX-XX, astfel încât amprenta asupra studiilor sociale în general / istorice în special a fost marcantă. Este, evident, imposibil să discuți despre marxism fără a te referi la cel care i-a dat numele și i-a conferit viață. Karl Marx (1818-1880) a fost german cu origini evrești (născut la Trier), cu studii serioase la Bonn și Berlin; căsătorit aristocrata, Jenny von Westphalen, el a trăit, împreună cu familia sa, în Germania, apoi la Paris, pentru a se stabili, finalmente, la Londra, unde și-a scris marea operă *Capitalul*, rămasă neterminată (volumele 2 și 3 din opera sa fiind publicate după moartea lui Marx de prietenul său Friedrich ENGELS). Impactul societății industriale engleze a fost major, servindu-i drept sursă a studiilor de economie politică.

Marx a fost impregnat, în anii de formare, de filosofia lui Hegel, dominantă în Germania anilor '30 din secolul XIX și având drept concept central **statul** (popoarele fără stat nu au istorie, considera Hegel), precum și necesitatea existenței active, a luptei (istoria nu era tărâmul fericirii, considera Hegel, perioadele de fericire reprezentând pagini goale în istorie). Dincolo de viziunea hegeliană asupra istoriei și societății, Marx a fost fascinat de problema proprietății, protejată de un raport juridic, în condițiile în care raporturile juridice nu puteau fi înțelese nici prin ele însele, nici prin presupusa evoluție generală a spiritului uman, după cum afirma Marx: rădăcinile proprietății se găseau în condițiile existenței materiale, concluziona

filosoful german. Ulterior, întâlnirea cu marii economiști englezi (Adam Smith, David Ricardo, J.S. Mill) și francezi (J. B. Say) i-a permis lui Marx să formuleze cea de-a doua mare concluzie a sa: mecanismul **alienării**, cu trimitere la clasa muncitoare; Marx afirma că muncitorul era față de munca sa în același raport ca față de un obiect străin.

Scrisă împreună cu Engels, ca o tentativă de revizuire a filosofiei idealiste, lucrarea *Sfânta familie* (din 1845), i-a permis lui Marx să desemneze știința istoriei drept singura știință. Însă Revoluțiile de la 1848 au constituit momentul esențial în devenirea sa; prin *Manifestul Partidului Comunist*, scris de asemenea împreună cu Friedrich Engels, el a dezvoltat, în acest opuscul, ceea ce s-a numit *metodologia marxistă asupra istoriei* sau **materialismul istoric**.

2. Categoriile marxismului

După Marx, realitatea socială își avea rădăcinile în condițiile existenței materiale; în existența lor socială, oamenii intră în **raporturi de producție** care corespund unui grad de dezvoltare determinat de *forțele lor productive materiale*”.

Forțele productive erau reprezentate de surse de energie, materii prime, mașini, cunoștințe științifice și tehnice, dar și legate de muncitori (calificarea lor profesională).

Raporturi de producție constituiau relațiile sociale între oameni, care determină partajarea de bunuri și servicii, precum și distribuția câștigului.

Forțele de producție și relațiile de producție alcătuiau **infrastructura economică** a unei societăți; deasupra bazei concrete, se ridică o **suprastructură juridică și politică** (raporturi juridice, instituții politice, forma statului etc.), careia îi corespunde *formele conștiinței sociale* (expresii literare și filosofice, doctrine religioase, sisteme simbolice, ca formule ideologice). Marx ajungea, inevitabil, la o schematizare a organizării societății, infrastructura economică determina suprastructura ideologică; forțele productive, activitățile economice suportă raporturi sociale, susțin instituții politice, care dau forma discursurilor ideologice.

Marx realiza astfel critica istoriei pozitivistice, care izola evenimentul politic fără a ține cont de relațiile sociale sau de activitățile economice; el era împotriva referirii la acțiuni spectaculoase și răsunătoare, solicitând orientarea spre „relațiile reale” din trecut, așa numitul **materialismul istoric**, care inducea problema sensului determinării între niveluri și realitatea istorică. Modul de producție al vieții materiale condiționa procesul vieții sociale, politice și intelectuale în general. O epocă nu era analizată după imaginea pe care ea însăși și-o făcea despre sine; înțelegerea avea la bază analiza modurilor de producție, iar succesiunea modurilor de producție constituia etape ale dezvoltării progresiste a omenirii; factorul

economic era cel determinant, dar nu unicul hotărâtor; în raportul mase – personalități, cele dintâi aveau un rol decisiv în istorie, afirma Marx.

Modul de producție a fost obiectul teoretic al lui Marx / structură determinată și determinantă, ceea ce l-a făcut pe Fernand Braudel să considere, în *Ecrits sur l'histoire*, că Marx a fabricat modele sociale care țin de durată lungă. Filosoful german distingea o succesiune de moduri de producție: *asiatic*, *antic*, *feudal*, *burghez-modern*, pe care le-a definit fiecare prin **raporturile de producție** care le susțineau: *antic* – sclavaj; *feudal* – servaj; *capitalist* – salariul/ ceea ce sugerează un anumit structuralism.

Dar periodizarea istoriei propusă de Marx nu se preta unor lecturi simpliste, dincolo de faptul că modurile de producție nu erau fixate într-o manieră precisă; evoluția umană nu urma un curs liniar, ci prin mutație de la o structură la alta; **revoluția** caracteriza trecerea; existența, în același timp, a mai multor tranziții, unele societăți cunoscând transformări lente, cu coexistența muncii salariale și a servajului / șerbiei; Marx avertiza că nu trebuie confundat *modul de producție* (model funcțional), cu *formația socială* (corespunde unei societăți concrete).

Motorul istoriei era **revoluția socială**; Marx a preluat de la Hegel metoda dialectică (*faptul că societatea progresează prin caracterul nesfârșit al contradicțiilor interne*); dar Marx a inversat raportul hegelian; nu mișcarea de idei hegeliană (teză – antiteză – sinteză) explica transformarea socială; aceasta nu era decât refluxul mișcării reale, plecând de la primatul economicului asupra ideologicului; evenimentele politice erau în ultimă instanță efectele unor cauze economice: într-un anumit stadiu al dezvoltării lor, forțele de producție materială ale societății intrau în contradicție cu raporturile de producție, determinând revoluția socială; schimbarea în baza economică bulversa suprastructura și dădea naștere unei noi structuri.

Influențat de evoluționismul secolului XIX, Marx ajunsese la ideea de **sens al istoriei, de finalitate** a dorințelor umanului: raporturile de producție burgheze erau ultimele forme contradictorii ale procesului de producție socială; întreaga istorie era văzută ca pe o precreeație a comunismului (în termenii istoriei lungi, marcată de contradicții dureroase, crize, epidemii, migrații, războaie), societatea comunistă urmând să fie una a păcii și abundenței.

Legat de determinismul istoric, întâlnim la Marx un determinism social: în producția socială a existenței lor, oamenii intrau în raporturi determinate, independente de voința lor; relațiile sociale nu erau libere, nici întotdeauna conștiente: cursul evenimentelor se regla în afara deciziilor oamenilor; Marx introducea însă conceptul de *practică socială*: acțiunea și

conștiința sunt legate: un grup nu poate înțelege o evoluție decât angajându-se în schimbare; oamenii deveneau prin urmare subiecți ai istoriei.

Dincolo de acest determinism istoric, Marx este important pentru **sociologia claselor** realizată în *Manifestul Partidului Comunist* (1848) și ulterior, în *Lupta de clasă în Franța* (1850) sau *La guerre civile en France* (1871).

Istoria unei societăți este istoria luptei de clasă⁵ (afirma Marx în *Manifestul...*). Din perspectivă marxistă, fiecărui mod de producție îi corespundea o clasă dominantă (care posedă instrumentele de producție și confiscă munca altuia) și o clasă dominată (care nu avea decât forța de muncă și nu dispunea decât de o parte a valorii produselor); extorcarea supramuncii sub diverse forme: munca forțată a sclav, prestarea de servicii de către serv, plus-valoarea era esența istoriei. Fiecare mod de producție purta în sine contradicția de interese și, implicit, antagonismul de clasă.

Stratificarea în clase era specifică societăților capitaliste: modul de producție capitalist opunea două clase, în viziunea lui Marx: antreprenorii și salariații, clasele intermediare (aristocrația funciară, țărănimea, mica burghezie) fiind, după Marx, sortite dispariției; se instaura astfel un model dihotomic, o relație conflictuală între două blocuri, unul format în jurul burgheziei industriale, celălalt în jurul proletariatului muncitor; ulterior, Marx a situat clasele sociale în raport cu puterea politică: clasele se exprimau prin partide / reflectare a poziției unor clase: regimul politic era o formă de dominație comună, în numele interesului de clasă / statul expresie a clasei dominante.

Clasa avea la bază un criteriu economic; ea reprezenta o vastă grupă de oameni care se disting prin locul pe care ei îl au într-un sistem istoric definit în producția socială, prin raportul lor față de mijloacele de producție, prin rolul lor în organizarea socială a muncii și, deci, prin mijloacele de dobândire și mărirea părții de bogății sociale de care ei dispun / posesia sau non-posesia instrumentelor de producție, originea și nivelul veniturilor, comunitatea intereselor economice. Problema solidarității de clasă ținea de conștiința intereselor colective; conștiința de clasă trebuia tradusă prin actele luptei de clasă (greve, votul, partide, asociații și sindicate).

Conceptul de clasă a deținut un rol esențial în doctrina marxistă, deși în scrierile lui Marx și Engels nu găsim o teorie elaborată a claselor sociale; aceasta și din cauza faptului că Marx se referea la istorie ca și cum se referea la politică .

---

⁵ Grupuri sociale fundamentale, la luminiști; termen de *clasă* la Babeuf (1794); apoi socialiștii francezi (Fourier, Louis Blanc, Cabet etc.) care denunță capitalismul liberal: clase posedante, clase muncitorești.

3. Impactul marxismului asupra științelor sociale în secolul XX.

Materialismul istoric al lui Marx s-a bazat pe două fundamente:

1. „*Scientismul*”: a face din opera lui Marx o „știință pozitivă”, ansamblu de concepte fixe, definitive.
2. „*Economism*”: a afirma totdeauna primatul economiei, cu reducerea directă a fenomenelor suprastructurii la mecanismele infrastructurii / credința ineluctabilă a evoluției de la capitalism la socialism.

Lenin a utilizat materialismul istoric drept o metodă de cercetare, pentru înțelegerea situațiilor concrete; marxism-leninismul a fost un sistem ideologic care justifica dictatura proletariatului, clasa privilegiată a schimbării sociale; fără să mai fie o teorie, marxismul conferea accesul la cunoaștere. Însă în spațiul occidental, mulți intelectuali de stânga au fost preocupați de renovarea marxismului, pentru a-l face apropiat realităților sociale de la începutul secolului XX. Este cazul austro-marxiștilor (cu Otto Bauer, Max Adler ș.a.) sau a germanului Eduard Bernstein (cu *Socialism teoretic și social-democrație*, din 1900), care au contestat teoriile economice ale lui Marx, respingând teoria plus valorii și introducând noțiunea de utilitate marginală a muncii; Antonio Gramsci a fost, din perspectiva istoricilor, cel mai important revizionist al marxismului (în *Materialismul istoric*); el respingea echivalența dintre legile economice ale lui Marx și legile fizice, considerând că primele exprimau mai curând tendințe și nu constante; de asemenea, el observa că faptele politice păstrau o autonomie certă în raport cu lupta de clasă sau cu structurile economice. De la marxismul inițial, stric economicist, care reducea în mod direct fenomenele situate la nivelul suprastructurii la mecanisme de infrastructură, ulterior s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XX-lea o tendință nouă, mai puțin mecanică, prin Louis Althusser și grupul de reflecție marxistă; ei afirmau că fiecare nivel era el însuși structură, deci relativ autonom, relația fiind în dublu sens, în ultimă instanță, economia era totuși determinantă.

3. Impactul marxismului asupra științelor sociale. Influența marxismului a fost majoră asupra științelor sociale, prin predilecția pentru marile ansambluri umane; sociologia, psihologia colectivă, demografia s-au dezvoltat în strânsă relație cu marxismul, cu conceptele dezvoltate de Marx și cu teoria marxistă a istoriei.

La nivelul istoriei. Marxismul și istoria. Marx nu a fost niciodată istoric, în sensul propriu al termenului; dar opera lui s-a pretat unor lecturi istorice (asupra monedei, comerțului, tehnologiei, populației, colonialismului); adeseori s-a discutat despre marxism ca despre o știință istorică. Marx avea tendința de a înțelege societatea prezentă (istoria

imediată), utilizând drept domeniu istoria; *Capitalul* nu este decât găsirea legilor economice ale capitalismului pe baza unei amănunțite analize istorice. Principala problemă a lui Marx era dată de insuficiența informației și de amestecul genurilor scriiturii, care îi limitau interpretarea.

Dincolo de scrierea istorică în sine în această manieră (cazul lui Engels, cu *Războiul țărănesc german*, în care faptele religioase, politice erau un reflex al luptelor de clasă, legate de stadiul de dezvoltare a Germaniei; în Franța Paul Lafargue, Jules Guesde, cu *Comuna 1871*, Antonio Labriola în Italia, Plehanov în Rusia, C. Dobrogeanu-Gherea, cu *Neoiovăgia*, în 1910), marxismul a influențat într-o manieră importantă școala Annales, prin oferirea instrumentelor de analiză pentru abordarea economică și socială / Marc Bloch (cu clasa seniorială din *Societatea feudală*, 1936), Fr. Simiand (cu analiza crizei economiei franceze de la sfârșitul vechiului Regim) și, mai ales, C.-E. Labrousse. În anii '60-'70, amprenta marxismului nu s-a limitat la istoria economică (infrastructură); impact asupra istoriei mentalităților (gândite ca o suprastructură): Georges Duby, în lucrările de debut (*Economia rurală și viața țăranilor în Occidentul medieval*), lega ideologia timpului de situația materială a diverselor structuri sociale.

Explicarea unei relații și a impactului marxismului este dată, ca o reflecție peste timp de Philippe Ariès: în complexa lume contemporană, conștiința istorică a indivizilor nu mai era apărută de istoria particulară a unei comunități; oamenii de rădăcină, smulși din geografia lor tradițională de tehnocrația modernă (nu în mod obligatoriu muncitori), au avut dintr-o dată, prin marxism, conștiința istoriei globale: amploarea mișcărilor economice și sociale determina căderea în desuetudine a mijloacelor de explicație obișnuite (țelurile oamenilor de stat, cu ambițiile și psihologiile lor); marxismul înfățișa istoria nu ca pe un conflict al câtorva, ci ca jocul unor mase largi; el se exprima într-un limbaj simplu, simplificând (adeseori grosolan, dar epic) realitatea istorică pentru cei care nu aveau o experiență personală a pluralității grupurilor umane: ideea de clasă sau cea de determinism inducea o devenire inexorabilă, o mișcare generală a lumii. Era o reducere a istoriei la legi esențiale (clasa exploatați vs. exploatați; stadiu de dezvoltare economică și nu o voință de putere).

4. Istoriografiile est-europene în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Observații sumare

Materialismul reprezenta concepția prezentului aplicată trecutului, o viziune cvasi-mecanicistă, cu cele 5 orânduirii succesive din istoria umanității; în Europa de Est, marxismul a avut, după 1945, un alt statut, cel de ideologie dominantă, care monopoliza toate aspectele

vieții sociale. Istoria noilor state de democrație populară a fost rescrisă conform noilor canoane politice și în raport cu categoriile istorice ale marxismului. Ideologie totalitară, marxismul s-a bucurat însă de reflecție critică și de revizionism în unele state ale spațiului sovietic, precum în Ungaria (cu Gyorgy Lukacs), Polonia (cu Adam Schaff și Jerzy Topolski) sau Cehoslovacia (Karel Kosok). Ei au discutat despre raportul dintre *libertate* și *necesitatei* în discursul istoric, văzut ca echivalent de către marxiști; și au respins raportul infrastructură-suprastructură, ca nefiind unul de tip cauză-efect; factorul economic mai mult favoriza decât determina conjuncturile istorice; în acest fel, ei au denunțat efectele predicționiste ale marxismului;â

În spațiul est-european, istoria scrisă sub semnul marxismului a fost o istorie social-economică, care s-a eliberat treptat de maniheism, de abuziva suprapunere dintre sociologie și istorie; s-a renunțat la obsesiva echivalență dintre progres și ascuțirea luptei de clasă. După moartea lui Stalin (1953), legitimitatea regimurilor comuniste s-a construit invariabil în spațiul sovietic prin apelul la istoria națională.

Istoriografia românească a fost legată de o vulgată marxistă și lipsită, prin urmare, de preocupare pentru teorie; ca formă de supraviețuire intelectuală și de a eluda marxismul ideologic, studiile istorice din această perioadă (majoritatea) au practicat un neopozitivism ca formă (de tipul școlii critice), păstrând tăcere asupra unor subiecte considerate fierbinți de autoritățile comuniste.

Temă de control. Stabiliți categoriile marxismului plecând de la următorul text:

„Istoria tuturor societăților de până azi este istoria luptelor de clasă. Omul liber și sclavul, patricianul și plebeul, nobilul și iobagul, meșterul breslaș și calfa, într-un cuvânt, asupritori și asupriți se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când fățișă, o luptă care se sfârșea de fiecare dată printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți sau prin pieirea claselor aflate în luptă (...).

Descoperirea Americii, ocolirea Africii pe mare au deschis burgheziei în ascensiune un nou câmp de acțiune (...) înmulțirea mijloacelor de schimb și a mărfurilor în genere au dat negoșului, navigației, industriei un avânt necunoscut până atunci, făcând astfel ca elementul revoluționar din societatea feudală în descompunere să se dezvolte cu rapiditate (...).

Fiecare din aceste trepte de dezvoltare a burgheziei a fost însoțită de un progres politic corespunzător (...). Puterea de stat modernă nu este decât un comitet care administrează treburile obștești ale întregii clase burgheze”.

[Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, ediție îngrijită de Cristian Preda, București, Editura Nemira, 1998, p. 10-12].

VII. KARL R. POPPER ȘI DESTRUCTURAREA MARXISMULUI CA SISTEM DE INTERPRETARE A TRECUTULUI. ISTORICISMUL.

1. Karl Raimund Popper (sir). O bio-bibliografie sumară a unui teoretician al științei / cunoașterii.
2. Problema marxismului ca sistem de interpretare a trecutului din perspectivă popperiană. *Mizeria istoricismului.*

1. **Karl R. POPPER** s-a născut la Viena în 1902, într-o familie în care tatăl era un intelectual cunoscut, cu simpatii marxiste (de stânga). Familia a constituit, de altfel, unul din elementele esențiale ale structurării marelui filosof austriac în direcția lecturii și a preocupării pentru știință. Însă primul război mondial și perioada imediat postbelică i-au oferit direcția cercetării. Pacifist, ca și tatăl său (sau mulți socialiști), Popper, la nivelul unui tânăr studios, a devenit comunist, o dată cu revoluția din Rusia, atras fiind de figura mitizată a lui Lev Troțki. După terminarea războiului, în 1919, el s-a înscris, de altfel, în partidul comunist austriac. Principiul marxist al evoluției istorice i s-a părut singurul posibil: **comunismul ca dictatură a proletariatului trebuia neapărat să se înfăptuiască**. Convins de justetea observațiilor lui Marx, pe care începuse să-l citească, tânărul Popper gândea în termenii necesității și ai certitudinii, obținute prin studiul istoriei și al economiei. Marxismul îi apărea drept un adevăr științific, întemeiat pe conștiința legilor devenirii istorice: Comunismul era ceva care *trebuia* să vină, iar capitalismul o formă de societate inacceptabilă, care *trebuia* să înceteze, care trebuia doborâtă. După instaurarea comunismului, urma să existe o societate minunată, cu totul nouă, dominată de iubire, de pace. Cine se împotriva era un criminal, știind că era vorba de ceva hărăzit oricum să se îndeplinească (se împotriva iminenței): prin împotrivirea sa se făcea vinovat de violența săvârșită pentru impunerea comunismului. Este ceea ce ulterior Popper a denumit *curșa de șoareci*.

Evenimentele din perioada care a urmat războiul, cu mișcările muncitorești, luptele de stradă, arestarea / uciderea unor comuniști de către poliție, manifestațiile anarhice ale partidul comunist austriac, i-au zdruncinat convingerile; atitudinea liderilor comuniști, care afirmau că *cu cât se întâmplau lucruri mai rele era cu atât mai bine, deoarece evenimentele contribuiau la declanșarea furiei și a revoluției*, i-au indus lui Popper *responsabilitatea intelectualului*

față de societate. Problema pentru Popper, ca tânăr intelectual, era dacă putea atesta valabilitatea teoriilor marxiste în baza cărora comunismul se va împlini în mod necesar (marxismul era un produs intelectual pentru muncitori, caționat de intelectuali, considera Popper). În necesitatea de a-l studia obiectiv / științific pe Marx, Popper s-a despărțit de marxismul și comunismul politic, în condițiile în care le-a văzut inextricabil întrețesute cu dogmatismul și birocrăția.

Evoluțiile politice din Austria, cu ascensiunea forțelor de dreapta, l-au determinat să-și părăsească țara natală (în 1935) unde devenise un cunoscut și respectat filosof. El scrisese *Logica cercetării* (1934, dar pe copertă apare data 1935), una din cele mai solide încercări despre teoria cunoașterii, și care i-a permis să țină prelegeri în 1935-1936 în Anglia. La sfârșitul lui 1936, a acceptat o catedră în Noua Zeelandă, unde a rămas până în 1945. În Noua Zeelandă, el scrie (1943) și publică cea de-a doua mare lucrare a sa *Societatea deschisă și dușmanii ei* (1945), o anchetă intelectuală asupra ideilor politice care au condus la derapajul totalitar; personajele sunt cunoscute, *Platon, Hegel și Marx*. Ca exemplu, după Popper, filosofia lui Platon este autoritară și totalitară; știința și libertatea înfloresc împreună într-o societate care este deschisă în sensul disponibilității de a accepta idei noi. La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, Popper se întoarce în Marea Britanie, predând, până la pensionare, ca profesor de logică și de metodologia științei la prestigioasa *London School of Economics*. A susținut numeroase conferințe în Statele Unite, țară în care a mers periodic din 1950. O ultimă lucrare importantă pe care o publică este *Mizeria istoricismului* (1954 și editată în engleză în 1957).

Membru al Royal Society, al Institut de France etc., sir Karl Raimund Popper a murit în septembrie 1994.

2. Problema marxismului ca sistem de interpretare a trecutului din perspectivă popperiană.

Mizeria istoricismului, lucrare scrisă în 1954, este după mine una emblematică pentru Popper, deoarece concentrează metoda lui de abordare a problemelor și explică filosofia lui. În ceea ce privește destructurarea marxismului ca sistem de interpretare a trecutului, cartea este poate, pentru noi, mai puțin interesantă decât *Societatea deschisă...*, unde Marx ocupă cea mai mare parte din volumul II, dedicat *Marilor Profeți*. Dar *Societatea deschisă ...* trimite spre cunoașterea politică și nu spre cea istorică. Din această perspectivă, m-am orientat către *Mizeria istoricismului*, lucrare a cărei titlu este o replică la cartea lui Karl Marx, *Mizeria filosofiei*.

În raport cu lucrarea, interesează aici *Cum a scris și ce a scris* Popper în discuția sa cu Marx și cu marxiștii, precum și trimiterea la metodologia cercetării științifice (istorice).

Lucrarea este una simetrică având în centru problema istoricismului (marxismul fiind doar una din doctrinele istoriciste); ea are patru părți, cu referire la doctrinele antinaturaliste și pronaturaliste ale istoricismului, respectiv la critica doctrinelor antinaturaliste și pronaturaliste. Popper prezintă mai întâi pe larg argumentele „adversarilor” lui, apoi își expune foarte documentat propria lui convingere, punctual, răspunzând tuturor obiecțiilor formulate sau cele care ar putea fi gândite de adversari.

Istoricismul este, după Popper, o abordare în științele sociale care consideră predicția istorică drept țelul ei principal. La acest țel se poate ajunge descoperind „ritmul”, „tiparul”, „legile” sau „tendențele” care stau la baza evoluției istoriei.

Din această perspectivă (a aplicării metodelor fizice în științele umane sau nu), doctrinele **antinaturaliste** refuză aplicarea metodelor fizice (ale științelor naturale în general) în științele sociale, sociologie; ele propun însă înțelegerea semnificației evenimentelor sociale dincolo de explicația lor cauzală, cu trimitere la întreg; cele **pronaturaliste** (din care făcea parte și marxismul) desemnează sociologia, ca știință a societății, și înseamnă în fapt coroborarea predicțiilor; asemănător astronomiei, scopul principal era cel de a găsi legile și tendințele istorice pentru a face prognoze pe termen lung și la scară largă. Istoria era, în acest ultim caz, baza sociologiei: a lua fapte din trecut pentru a găsi legile care guvernează evoluția, care leagă perioadele istorice succesive. Inevitabil, istoricismul prin doctrinele sale presupunea **holismul**: tendința de a privi grupurile sociale nu ca pe simple agregate de persoane, nu ca pe simpla sumă a membrilor lor și a relațiilor dintre ei; cercetarea se structurează pe ideea „organismului”, pe tendința de a studia întreaga societate ca pe un „întreg”, în sens de totalitate.

După Popper nu există istorie în sens holist, după cum el respingea și istoricismul: fundamental pentru Popper, era faptul că **nu era posibilă prezicerea, cu mijloace raționale, a cursului viitor al istoriei**. Argumentele aduse de Popper se succedau ca formă, plecând de la:

- a. propoziția presupusă adevărată că istoria umană, ca evoluție în timp, este puternic influențată de creșterea cunoașterii umane.
- b. el continua afirmând că nu putem prezice, rațional (în sensul descoperirilor în domeniu), creșterea în viitor a cunoașterii științifice
- c. Nu putem prezice, în consecință, mersul viitor al istoriei omenirii

- d. Respingerea, prin urmare, a unei istorii teoretice (în sensul unei științe sociale istorice care să corespundă fizicii teoretice): nu există o teorie științifică a dezvoltării sociale care să stea la baza predicției istorice
- e. Scopul principal al metodelor istorice pronaturaliste este deci greșit.

După Popper, cercetarea nu trebuie orientată spre surprinderea de esențe; lumea nu trebuie definită sau descrisă în esența ei, ci prin rezolvarea unor probleme punctuale pe care le ridică, ajungerea la unele concluzii care trebuie mereu supuse criticii. Este așa numita metodă a **raționalismului critic și a individualismului metodologic**.

După Popper, teoriile au prioritate față de observații, precum și față de evenimente (importante doar în relație cu problemele teoretice). Teoria sau ipoteza de lucru trebuiau însă să fie întotdeauna provizorii, făcând parte dintr-o încercare de explicație, deoarece scopul cercetării nu era, conform lui Popper acela de a întemeia teoria, ci de a întemeia teoria *cât putem mai bine*; ceea ce impunea testarea lor severă, pentru a găsi fisuri în argumentare, falsuri: Popper afirma că descoperirea unor instanțe care confirmă o teorie înseamnă foarte puțin dacă nu am încercat și reușit să descoperim instanțele de respingere a ei. Dacă nu suntem critici la adresa teoriei vom găsi întotdeauna ceea ce dorim; dacă vom căuta confirmări, le vom găsi. *Nu facem niciodată generalizări inductive, în sensul că începem cu observații pentru a ajunge la construcția unei teorii*: în nici un stadiu al cercetării nu începem fără ceva de natura unei teorii, cum ar fi ipotezele, prejudecățile, care ghidează observația și ne ajută să selectăm din nenumăratele obiecte ale observației pe acelea care pot prezenta interes.

Întrebarea semnificativă din perspectivă științifică este nu cum ai găsit teoria, ci cum ți-ai testat teoria; nu cum ai ajuns la concluzia privitoare la evoluția istorică, ci dacă această concluzie rezistă la o sumă de întrebări. Exemplificarea lui Popper prin **teoria instituțională a progresului** este utilă și poate fi schițată, pentru istorici.

Majoritatea filosofilor și istoricilor, plecând de la dezvoltarea științifică și industrială, au prezentat progresul ca pe o tendință necondiționată sau absolută, reductibilă la legile naturii umane; dar noi nu cunoaștem condițiile istorice inițiale, suntem nevoiți să găsim condițiile care determină inevitabil progresul; din perspectivă popperiană, trebuie, în același timp, să ne imaginăm condițiile în care progresul ar putea fi anihilat; *asertiunea că progresul științific este rezultat al concurenței libere de gândire, și că depinde astfel de factori politici și instituții politice (democrație)* este una largă; dar spune Popper, progresul poate fi oprit de o epidemie de misticism, de incertitudinea unei epidemii (virus); nu trebuia uitat faptul că

factorul uman / personal (prezent în toate teoriile sociale instituționale) era irațional; evoluționismul care pretinde controlul „științific” asupra naturii umane era astfel nejustificat.

Anti-istorist radical, Popper concluziona că nu există scenariu după care se desfășoară istoria, că nu există legi obiective ale dezvoltării istorice. Explicațiile se constituiau, după el, plecând de la condițiile inițiale pentru a se ajunge la situații tip / idealizate: este așa-numita *logică situațională* a lui Popper. Totul se reducea, în cele din urmă, la acțiunile, dorințele, așteptările indivizilor, ceea ce împingea cercetarea istorică spre *individualism metodologic*. Societățile nu au scopuri în ansamblu, iar Popper, prin opera lui, nu propunea un stadiu pe care societatea să-l atingă (din această perspectivă, ea este o **societatea deschisă**), afirmând că scopurile sunt fixate de oameni. Urmărirea scopurilor conducea la probleme („sociale”), iar rezolvarea acestor probleme se face mai ales prin discuție critică. Soluționarea nu antrenează ipoteze cu privire la „societăți”, „epoci”, ci o *înmaintare graduală*, pe care Popper o definește științific drept *inginerie socială graduală*. Democrația nu este o doctrină a mântuirii, ci este doar una din premisele necesare care ne dau posibilitatea de a fi conștienți de ceea ce facem.

Conform gânditorului austriac, mizeria historicismului era mizeria lipsei de imaginație. „Istoricistul îi critică neconținut pe aceia care nu-și pot imagina schimbări în lumile lor mici; în realitate însă, tocmai historicistului pare să-i lipsească imaginația, pentru că nu-și poate imagina o schimbare în condițiile schimbării”.

În dorința de a desființa tentația spre historicism (el afirma că momentul prezent este cel în care istoria ia sfârșit), el utiliza *metafora fluviului*: imposibilitatea de a scruta viitorul în ideea că l-am putea prevedea urmărind curentul.

Societatea deschisă presupunea un viitor deschis; se pot trage multe învățăminte din trecut, dar nu există nimic, după Popper, care să îndreptățească proiectarea lui în viitor, în scopul anticipării evenimentelor următoare. Pretenția de a afla cursul istoriei viitoare golea prezentul de responsabilitate morală, transformându-i pe oameni în executorii unui „destin” iminent. Ideea de „sens” al istoriei, de „direcție” spre care se îndreaptă evenimentele era considerată o idioțenie periculoasă, deoarece atragea după sine legitimarea violenței, a arbitrarului. Convingerea că uneori suntem purtați de valul istoriei este condamnată în sine, după Popper, iar marxismul nu făcea decât să abolească starea de fapt existentă în temeiul cunoașterii „legilor” devenirii și al unei tehnologii care îngăduia modelarea materiei umane.

Temă de control. Definiți holismul și historicismul din perspectiva operei lui Karl R. Popper.

VII. STRUCTURALISMUL ȘI ISTORIA

1. *Structuralismul – curent principal în științele sociale în a doua jumătate a secolului al XX-lea.*
2. *Claude Lévi-Strauss și preocuparea pentru antropologia structurală.*
3. *Michel Foucault, „cel dintâi istoric pe deplin pozitivist”.*

1. Structuralismul este o metodă în științele sociale care pleacă de la înțelegerea faptului uman ca pe o practică, ca pe o totalitate, *structură*: elementele au sens doar în raport cu altele și în raport cu întregul.

Structuralismul a apărut și dezvoltat inițial în *domeniul lingvisticii*, în fonologie, prin contribuția lui **Ferdinand de Saussure**: acesta a încercat să studieze limbajul prin intermediul sunetelor care-l alcătuiesc; prin urmare, limbajul trebuia deconstruit, destructurat la nivelul sunetelor; *dar sunetele erau semnificative prin combinarea, ordonarea, interdependența lor*; **structura limbii** este cea care le dă sens. Metoda a fost preluată în multe domenii ale cunoașterii, cum ar fi psihologia, antropologia, filosofia etc.

2. Claude Lévi-Strauss și preocuparea pentru antropologia structurală.

Raportul istorie / structuralism poate fi mai bine înțeles plecând de la disputa pe care antropologul Claude Lévi-Strauss a avut-o cu cei care studiază trecutul.

Claude Lévi-Strauss, sociolog și antropolog francez, născut însă în Belgia (1908); a cercetat mai ales societăți din America de sud și Asia. *Structurile elementare de rudenie* (1949) și *Tropice triste* (1958) promovează metoda bazată pe *înțelegerea celui alt*, amestec de antropologie și psihologie (*antropologie socială*); Lévi-Strauss propunea psihanalizarea culturilor, începând cu legendele și miturile religioase (care constituie fondul veritabil al acestora), pentru a degaja personalitatea proprie colectivităților.

Cărțile ulterioare i-au asigurat recunoașterea: *Antropologie structurală* (I: 1958 și II: 1973), *Totemismul azi și Gândirea sălbatică* anunță seria de *Mitologie*; studiul literaturii mitice amerindiene (*Nefiertul și fiertul*, în 1964, *De la miere la cenușă*, în 1967, *Originea manierelor de la luatul mesei*, în 1967, *Omul gol*, în 1971).

Instituțional, el a ocupat, din 1959, prima catedră de antropologie socială la Collège de France, ceea ce i-a permis dezvoltarea unei școli de studii antropologice.

C. Lévi-Strauss este legat de structuralism: metodologic, regulile formale de combinare a elementelor (*rudenie, mit*) dau sens ansamblului; el considera obiectul ca pe o realitate ce poate fi descrisă, plecând de la coerența internă și de la permanența în timp. *Structurile de rudenie sunt altceva decât relația unui individ cu tatăl; cercetarea structurii nu se interesează de problemele individuale; studiază cum este simțit rolul de tată în raport cu mama, copii, unchiul, mătușa; ansamblul acestor raporturi definește o „serie” trăită, în care fiecare are propriul rol.*

Dar C. Lévi-Strauss a dat structuralismului dimensiunea unui **umanism ostil oricărei forme de evoluție socială** și chiar **pesimist** în ceea ce privește progresul și viitorul omului (*Rasă și cultură*, 1971, *Identitatea*, 1977, *Calea măștilor*, 1979).

Pentru Lévi-Strauss (pentru structuraliști, în general), istoria oripila prin *primatul evenimentului* și prin „*progresul ineluctabil al gândirii*”. El respingea, de asemenea, *etnocentrismul* (evoluția Europei ca singura posibilă) și *evoluționismul*, specific studiilor istorice; el afirma că *progresul nu este nici necesar, nici continuu*, transformarea presupunând salturi, mutații; progresul nu era ineluctabil, în fiecare moment existând o pluralitate de posibilități, istoria actualizând / obiectivând una dintre ele; nu există, pe de altă parte, *cultură superioară* (superioritatea unei culturi), progresul rezultă din interacțiunile între diferite arii culturale. **Evoluția umană nu era o progresie triumfală spre un punct, ci din contra, era incertă și ramificată, plină de eșecuri și repetări.**

Diferența **istorie** (organizează expresiile conștiente / ea se situează întotdeauna în planul spuselor, al manifestului, al mărturiei) – **etnografie** (preocupată de tăceri, de structura inconștientă subjacentă fiecărei instituții și cutume). După Lévi-Strauss, istoricii ignorau elementul inconștient al vieții sociale.

Istoricii au manifestat multiple reticențe față de abordarea structuralistă a părților și întregului. Ei insistau pe *libertatea subiectului istoric*, pe *imprevizibilitatea evenimentelor*, denunțând ceea ce ei numeau caracterul schematic al modelelor elaborate. **Contingența** între istorie și antropologie a fost realizată de Școala de la Annales; Fernand **Braudel**, în *Ecrits sur l'histoire*, nota că istoricul trebuia să studieze structuri, legate de analizele în *durata lungă*, structura însemnând organizare, raporturi fixe între realități și masele sociale; dar, el conferea structurii o dimensiune temporară (respinsă de Lévi-Strauss, în *La Pensée sauvage*, din 1962, care acuza efectul de continuu creat de povestirea istorică, care primează asupra

discontinuităților (esențiale în etnologie); având iluzia continuității, istoricii selectează din multitudinea de factori din trecut pe cele care evită haosul și oferă coerență ansamblului).

Urmare a influenței structuralismului, istoricii au deplasat accentul spre studiul genezei fenomenelor istorice; ei au continuat însă să gândească descriptiv structura, ca fiind părțile unui întreg combinate între ele; prin urmare, în analiza lor, au luat pe rând liniile de forță ale unui ansamblu (social, instituțional, ideologic etc.), evitând faptul că structura se ascundea după aparențe (Lévi-Strauss), că aceasta avea, ca repere, totalizarea (închiderea sistemului în el însuși), transformarea și autoreglarea.

Despre o **istoria structurală**, cu patru curente, putem vorbi însă, începând cu anii '60:

- a. Curentul **braudelian**: preocupat să conceptualizeze vastele ansambluri umane supuse unei evoluții lente; în maniera lui F. Braudel, era realizată istoria unei populații totale, cu viața ei cotidiană, banală și repetitivă, fiind reliefate cadrele stabile, dar și ruptura (revoluția agrară, alfabetizarea francezilor în cca. 300 de ani etc.): în fapt un proces lent și tăcut, nu o succesiune de evenimente unice (istorie istorizantă); unda de inovație se propaga de la un anumit punct, dar cu multiple repetări.
- b. **mutaționist**: care privilegiază, în maniera lui Michel Foucault, *discontinuitățile*, deși erau analizate și stările stabile ale structurii sociale; se acorda însă atenție trecerii de la o structură la alta.
- c. **structuralist** propriu-zis (în anii '70 – '80): cu orientare spre sistemul ritual, mitic și pe text, preocuparea fiind:
  1. *analiza miturilor*, care nu mai erau considerate jocuri gratuite, ci reflexe ale structurii sociale; ele erau integrate într-un ansamblu mai vast, alcătuiind un tot social; obiectul mitului era cel de a furniza un model logic pentru a rezolva o contradicție, a neutraliza vicisitudinile în sistemul social sau a restabili, în plan imaginar, o stare de echilibru. Vezi J. P. Vernant (cu *Miturile Greciei antice*) sau Paul Veyne (*Au crezut grecii în miturile lor ?*).
  2. *analiza structurală a textelor*: scrierile diverselor societăți sunt organizate în jurul unei diferențe structurale între aici și acolo, între altul și eu: hermeneutica celui alt / J. Le Goff, Michel de Certeau (cu *Fabula mistică*).
- d. **antropologia istorică**: preocuparea de a prezenta omul în mediul său bio-climatic, tehnic, familial, social; cotidianul prezentat în ansamblul său, pe clase de vârstă, practici relaționale, sisteme de reprezentare / Em. Le Roy Ladurie (cu *Montaillou, village occitan*).

3. Michel Foucault, „cel dintâi istoric pe deplin pozitivist”.

Michel Foucault a fost un filosof francez, născut în 1926. Licențiat în filozofie și psihologie; trecerea, pentru un scurt timp prin Partidul Comunist Francez, homosexualitatea discretă, dar fără să fie ascunsă, moartea în 1984 de SIDA sunt alte elemente biografice ale unuia din cei mai în vogă filosofi ai secolului XX. Lector la Institutul cultural francez din Uppsala (Suedia), apoi, din 1970, profesor la Collège de France, ținându-și până la sfârșitul vieții, săptămânal, miercurea, cursul foarte audiat (Foucault a publicat de altfel toate aceste prelegeri).

Plecând de la interesul pentru psihologie, el s-a aplecat asupra *normalității psihice, a rațiunii*, scriind *Istoria nebuniei în epoca clasică* (1961), în care explică separația făcută în secolul al XVII-lea între rațiune (ordine) și nebunie (dezordine), separare ignorată în Evul Mediu, când nebunul era considerat un sol al lui Dumnezeu (vezi *Ordinea discursului*, 1970). Era un interes pentru *originile și practicile din științele umane*, el scriind, în 1963, *Nașterea clinicii*, nașterea concepției moderne despre *patologic*.

Cuvintele și lucrurile (1966) și *Arheologia cunoașterii* (1969) sunt cele două lucrări care i-au adus recunoașterea în spațiul intelectual occidental, el propunând o nouă interpretare cu privire la nașterea științelor moderne, o filozofie a istoriei bazată pe discontinuitate: după Michel Foucault, evoluția cunoștințelor este marcată de diferite stratificări, fiecare din ele constituind un câmp epistemologic diferit; în fiecare epocă cunoștințele (*formațiunile discursive*) se organizează în jurul unei metode diferite și în jurul unui obiect diferit.

Arheologia cunoașterii este o analiză a **discursului** în sine, a ceea ce presupune acesta: enunțuri, practici, scheme clarificatoare și obiecte de analiză, aparent disparate, dar care funcționează sub semnul unor reguli de discurs comune, pe care Foucault le denumește **episteme**, configurații de cunoaștere, formațiuni discursive, fiecare epocă având cunoștințele, metodele și obiectele sale (este ceea ce Thomas S. Kuhn, în *Structura revoluțiilor științifice*, numește **paradigme**). Schimbarea, cu refacerea configurațiilor de enunțuri, practici și judecăți, nu era o formă de progres rațional (care la Marx, de exemplu, ținea de condițiile materiale), ci presupunea arbitrarul. Michel Foucault este de altfel unul din criticii cei mai vocali din secolul XX ai ideii de progres sau de rațiune; pentru el, rațiunea nu înseamnă emancipare, eliberare, autonomie (așa cum este prezentată în discursul optimist al *moderniștilor*), ci este *opresivă* (întotdeauna legată de putere), *reductivă* (ordonează totul, respinge ceea ce nu intră în schemele sale) și *coercitivă* (din cauză că identifică discursurile și instituțiile sale cu normalitatea, marginalizând tot ceea ce nu se supune schemei normale).

Științele moderne și practicile asociate au rolul de a monitoriza, disciplina și trata elementele deviate din corpul social (sănătate psihică, comportament social, conduită personală sexuală): furnizează criterii pentru funcționarea normală: aceste standarde sunt înrădăcinate în irațional (*Istoria sexualității*, 1976; *Voința de a cunoaște*; *Practica plăcerilor*, *Preocuparea de sine*); ele produc individul modern: științele umane au determinat categoriile înseși în cadrul cărora conceptualizăm propria noastră subiectivitate, implicit criterii pentru normal – patologic; finalmente, crearea de supuși statului modern sau chiar statul. Statul modern guvernează mai puțin prin forță, ci prin construirea subiectivității supușilor.

Un alt concept cheie la Michel Foucault, aflat în legătură cu cel de *adevăr*, este cel de **putere**, văzut ca o parte a „producerii de adevăr”; după filosoful francez, adevărul este produs sub acțiunea unor forme multiple de constrângere și induce efectele obișnuite ale puterii, creând regimuri de adevăr: în fiecare societate există, după Foucault, o politică generală privind adevărul, manifestată prin tipuri de discurs pe care societatea le acceptă și le face să funcționeze ca fiind adevărate.

După Foucault, geneza modernității este un multiplu câmp de excludere a alterității: a nebunului; a celui diferit în general, omul modern fiind un subiect epistemic inventat și ținând de genealogia puterii.

Trei câmpuri teoretice la Foucault:

- a. *arheologia cunoașterii*: cu identificarea practicilor discursive și non-discursive care prezidează formarea unui discurs (*Istoria nebuniei...*, *Cuvintele și lucrurile...*, *Arheologia cunoașterii...*).
- b. *Genealogia modernității* (*A supraveghe și a pedepsi. Nașterea închistorii*)
- c. *Problematizarea*: preocupări etice, tehnica formării de sine (*Istoria sexualității*)

Michel Foucault este un deconstrucționist, deoarece creează incertitudini asupra cunoașterii și ne obligă să regândim categoriile și practicile; el este preocupat de slăbirea autorității inculcate de științele moderne asupra înțelegerii de sine. Totodată, el este un *critic al istoriei totale*, cea care trasează toate fenomenele în jurul unui centru, principiu, sens, spirit, perspectivă asupra lumii (de genul Marx). După el, istoria se desfășoară într-un spațiu al dispersării, nu într-unul al unificării, iar accentul analizei trebuia pus pe discontinuități, pe rupturi, și nu pe coerență. Din această perspectivă, el privilegiază, ca și cercetare, ruptura brutală și apariția noilor structuri; prin obiectul de cercetare, Foucault nu poate fi atașat cu precizie structuralismului.

A supraveghe și a pedepsi. Nașterea închisorii este una din lucrările de mare impact a lui Michel Foucault, cu numeroase sugestii pentru abordarea de tip istoric a fenomenelor. În momentul apariției (1975), lucrarea se prezenta ca o modalitate nouă de a scrie istoria. Reflecția autorului se structurează între două forme de represiune: cu execuția atroce a lui Damiens (1757) și minuțioasa întrebuințare a timpului prevăzută pentru o casă de tineri deținuți (1830); două tipuri penale spune Foucault, dar diferența dintre ele înseamnă în fapt o redistribuire a economiei închisorii în timp de 75 de ani: de la sumbra sărbătoare punitivă la recursul general pentru încarcerare ca pedeapsă (încarcerarea era o practică veche, dar numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul lui XIX ea a devenit piesa principală a sistemului penal). M. Foucault analizează originea închisorii și a practicilor disciplinare asociate ca fiind legate intrinsec de gândirea puterii, conceptul central al lucrării; puterea nu este descrisă ca o proprietate a cuiva, ci ca pe o strategie; ea nu este un contract (o înțelegere), ci ține de conflictul permanent. În *A supraveghea...*, Foucault prezintă trei tehnologii ale puterii:

- a. **clasică:** *suveran – însemn – ceremonie – inamic înfrânt*; plecând de la forma supliciului, puterea ce pedepsește este una vizibilă; suferința înseamnă victima, iar acțiunea în sine trimite la o manifestare deschisă (*liturghie*) a puterii
- b. **iluministă:** *corp social – semn – reprezentare – recalificarea subiectului*; dreptul de a pedepsi nu mai vine din răzbunarea suveranului, ci din dorința / nevoia societății de a se apăra; raționalitatea economică măsoară pedeapsa și stabilește tehnica adecvată; acum este vizat, de către putere, infractorul, nu pedeapsa. Nu trupul trebuie afectat (ca în Evul Mediu, când furtul era pedepsit prin tăierea mâinii), ci sufletul trebuia reeducat, scos din sfera anormalului; pedepsele aveau un rol dublu, educativ și retributiv totodată: a plăti societății, prin muncă și prin semnele pe care le produce.
- c. **modernă:** *aparat administrativ – urmărire – constrângere – apariția închisorii*, cu cele două elemente, munca și izolarea, care trebuie să genereze conștiința religioasă și să restituie statului supușii pierduți.

Această manieră de a fi a puterii a fost instituționalizată la întreaga societate ne spune Michel Foucault, cu referire la școli, la spitale sau armată; nașterea instituției carcerale semnifică faptul că *pedeapsa este o tehnică de constrângere a indivizilor, o procedură de dresare a trupului*; prin disciplină, el devenea mai util, dar și mai supus. Tactica este supravegherea continuă, pentru a preveni abaterea de la normă, iar **Panopticum** (închisoarea perfectă descrisă de Jeremy Bentham) dă măsura puterii, care supraveghează, dar este totodată invizibilă și atotprezentă.

Foucault era interesat de geneza instituțiilor moderne în calitatea lor complexă de practici umane. Închisoarea nu era văzută ca o instituție, ci ca o practică.

Metoda lui era descrierea pozitivă a faptelor, pentru a judeca oamenii după fapte și pentru a elimina paraziții limbajului (ideologii, precum stat, libertate, politică); **practica** este, după Foucault, ceea ce fac oamenii; **practica** determină obiectele; relația determină obiectul și nu există decât ceea ce este determinat. A vedea originalitatea practicilor succesive este marea provocare lansată de filosoful francez. Din perspectiva lui, **discursul** desemna ceea ce este spus; dar zona a ceea ce este spus prezintă prejudecăți, reticențe, evidențe și obscurități neașteptate, de care vorbitorii nu sunt conștienți (constrângeri: de la reguli gramaticale la elemente de autoritate).

Temă de control: Citiți studiul lui Paul Veyne, *Foucault revoluționează istoria!*, din *Cum se scrie istoria*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 369-414, și explicați de ce autorul îl consideră pe Michel Foucault „cel dintâi istoric pe deplin pozitivist”.

Bibliografie selectivă

- Ariès, Philippe, *Timpul istoriei*, București, 1997 [1954].
- Aron, Raymond, *Introducere în filosofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivității istorice*, București, 1997.
- Barracough, *Main Trends in History*, New York, London, 1978 (ediția franceză, *Tendances actuelles de l'histoire*, Paris, 1980).
- Boia, Lucian, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976.
- Braudel, Fernand, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969.
- Burdé, Guy, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, 1983.
- Carbonell, Charles-Olivier, *L'historiographie*, Paris, 1981.
- Chartier, Roger, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, București, 1997.
- Cristian, Vasile, *Istoriografie generală*, București, 1979.
- Delacroix, Christian, François Dosse, Patrick Garcia, *Les courants historiques en France. 19e – 20e siècles*, Paris, 1999.
- Iggers, Georg G., *New Directions in European Historiography*, Middletown, Connecticut, 1975.
- Hughes-Warrington, Marnie, *Fifty Key Thinkers on History*, London and New York, 2000.
- Le Goff, Jacques, Pierre Nora (eds.), *Faire de l'histoire*, Paris, 1974 (tome I: *Nouveaux Problèmes*; tome II: *Nouvelles Approches*; tome III: *Nouveaux Objets*).
- Le Goff, Jacques (ed.), *La nouvelle histoire*, Paris, 1978.
- Lévi-Strauss, Claude, *Antropologie structurală*, București, 1978.
- Mihalache, Andi, *Istorie și practici discursive în România "democrat-populară"*, București, 2003.
- Samaran, Charles, *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1967 [1961].
- Schaff, Adam, *Istorie și adevăr. Eseu asupra obiectivității cunoașterii istorice*, București, 1982.
- Topolski, Jerzy, *Metodologia istoriei*, București, 1980.
- Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, București, 1999.
- Zub, Alexandru, *De la istorie critică la criticism (Istoriografia română sub semnul modernității)*, București, 2000 [1985].

Idem, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.

Idem, *Istorie și finalitate*, București, 1991.

Idem, *Discurs istoric de tranziție : în căutarea unei paradigme*, Iași, 1998.

Idem, *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri*, Iași, 2006.

*

Popper, Karl R., *Societatea deschisă și dușmanii săi*, I-II, București, 1993.

Idem, *Mizeria istoricismului*, București, 1996.

Idem, *Mitul contextului*, București, 1998.

Idem, *Lecția acestui secol*, București, 1999.

*

Foucault, Michel, *Istoria sexualității*, Timișoara, 1995.

Idem, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, București, 1996.

Idem, *A supraveghe și a pedepsi. Nașterea închisorii*, București, 1997.

Idem, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, București, 1998.

Idem, *“Trebuie să ne apărăm societatea”*. *Cursuri rostite la Collège de France (1975 – 1976)*, București, 2000.

Veyne, Paul, *Foucault revoluționează istoria !*, în *Cum se scrie istoria*, București, 1999.

*

Ricoeur, Paul, *Eseuri de hermeneutică*, București, 1995.

Idem, *Istorie și adevăr*, București, 1996.

Idem, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, 2001.